

Экономикалық шолу

**Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
№3, 2016**

Мазмұны

Ақша-кредит саясаты

- Төлеуов О.А.** Кейнсиандық Филлипс қисығының негізінде Қазақстанда инфляциялық процестерді модельдеу.....3
- Игсатов О.Р., Мұқанов Н.С.** Қысқамерзімді өтімділікті болжау моделі.....21

Проблемалар мен пайымдаулар

- Маметкулов Ж.О.** Қызметкерлердің еңбек (қызметті) атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті сақтандыру30

Әдіснама

- Сахов Н.С.** «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңына түсіндірмелер.....37

Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер

- Симбаева Н.А.** Астана қаласында төлем карточкаларын пайдаланып қолма-қол ақшасыз төлемді дамыту туралы.....44
- Салкеева Ж.О.** Солтүстік Қазақстан облысы қолма-қол шетел валюталарымен айырбас операцияларының нарықтық ерекшеліктері.....51

Мақалалар авторларының ой-пікірлері Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ұстанымымен бір-біріне сай келмеуі мүмкін

Кейнсиандық Филлипс қисығының негізінде Қазақстанда инфляциялық процестерді модельдеу

Тұлеуов О.А. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеулер және статистика департаментінің жетекші маман-талдаушысы

Бұл еңбекте Қазақстандағы инфляция серпінін модельдеу үшін жаңа кейнсиандық Филлипс қисығының әр түрін эмпирикалық бағалау нәтижелері берілген. Атап айтқанда, жаңа кейнсиандық Филлипс қисығының «стандартты» нысаны, шағын ашық экономика үшін оның модификациясы, сондай-ақ осы қисықтың рационалды (алға қарайтын (forward-looking)) инфляциялық күтулермен қатар бейімделген (кейінге қарайтын (backward-looking)) инфляциялық күтулерді де ескеретін гибриді нысаны бағаланды.

Жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтарын бағалау нәтижелері бойынша алға қарайтын инфляциялық күтулердің ықпал ету және өндірістің орташа алынған шекті шығасыларының Қазақстандағы инфляцияға қатысты теңбе-тең деңгейінен ауытқу дәрежесі айқындалды, инфляцияның қосымша макроэкономикалық факторлары айқындалды, сондай-ақ артқа қарайтын инфляциялық күтулердің инфляцияға қатысты релеванттық дәрежесі есептеліп, ол алға қарайтын инфляциялық күтулердің инфляцияға әсерінің дәрежесімен салыстырылды.

Зерттеу нәтижелерін инфляциялық таргеттеу режимі шеңберінде Қазақстанда ақша-кредит саясатын әзірлеу және іске асыру тиімділігін арттыру үшін қолдануға болады. Сонымен бірге бұл зерттеу жаңа кейнсиандық теория тәсілі шеңберінде экономикалық процестерді Қазақстанда да, өтпелі экономикасы бар басқа елдерде де кейіннен модельдеу үшін негіз болып табылады.

Қазіргі уақытта инфляциялық процестердің тұрақтылығы мен оларды шектеу Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты болып табылады. Сонымен қатар 2015 жылғы тамыздан бастап Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі инфляциялық таргеттеу режиміне көшті. Осыған байланысты Қазақстан экономикасының тұрақты дамуына ықпал ететін Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатын тиімді іске асыру мақсатында Қазақстандағы инфляциялық процестер серпінін талдау, модельдеу және болжау міндеті өзекті бола түсті.

Инфляциялық таргеттеу режимі шеңберінде ақша-кредит саясатын әзірлеу кезінде инфляциялық күтулердің сандық тұрғыдан бағалауына және оның ағымдағы инфляция деңгейімен өзара байланысын талдауға ерекше көңіл бөлінетінін атап өткен жөн. Бұл реттеушіге инфляция бойынша белгіленген ортамерзімді таргетке қол жеткізу мақсатында экономикалық агенттердің инфляциялық күтулерге ықпал етуі жөнінде тиісті шаралар қалыптастырып, қабылдауына мүмкіндік береді. Сонымен қатар инфляцияның қосымша макроэкономикалық факторларын да бағалап, талдаған маңызды. Мәселен, туындаған жағдайда инфляцияның дұрыс бағаланған күйзелістерін уақтылы оқшаулау экономикадағы баға деңгейінің көтерілуіне кедергі келтіруі мүмкін.

Жаңа кейнсиандық Филлипс қисығы (НКРС, the New Keynesian Phillips Curve) заманауи экономика ғылымындағы инфляциялық процестер серпінін теориялық және қолданбалы модельдеудің алдыңғы қатарлы бағыттарының бірі болып табылады. Мәселен, НКРС бағасы инфляцияға инфляциялық күтулердің ықпал ету дәрежесін, өндірушілердің теңбе-тең деңгейден болатын шекті шығасыларының ауытқуларын және талданатын елге қарай түрліше болатын басқа да қосымша факторлық айнымалыларды айқындауға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты бұл еңбекте Қазақстандағы инфляциялық процестер серпінін модельдеу үшін «классикалық» НКРС-ті, сондай-ақ оның түрлі модификацияларын іске асыру ұсынылған. Бұл ретте осы зерттеуді жүргізудегі түпкі мақсат мынадай сұрақтарға жауап алу болды:

1. Алға қарайтын (forward-looking) инфляциялық күтулердің Қазақстандағы ағымдағы инфляцияға әсері қандай?

2. Қысқамерзімді кезеңде өнеркәсіптік өндірістің тұрып қалуы арқылы шамамен алынған өндірістің теңбе-тең деңгейден болатын шекті шығасыларының ауытқулары Қазақстандағы ағымдағы жағдайға қалай ықпал етеді?

3. Қазақстандағы инфляцияның қосымша факторлары қандай?

4. Кейінге қарайтын (backward-looking) инфляциялық күтулер Қазақстандағы ағымдағы инфляцияға әсер ете ме және олар алға қарайтын (forward-looking) инфляциялық күтулермен қалай салыстырылады?

Осы жұмысты жүргізу барысында жоғарыда аталған сұрақтарға алынған жауаптар кейіннен инфляциялық таргеттеу режимі шеңберінде Қазақстанда ақша-кредит саясатын әзірлеу және іске асырудың тиімділігін арттыру үшін қолдануға болатынын атап өтеміз. Сонымен бірге бұл зерттеу жаңа кейнсиандық теория тәсілі шеңберінде экономикалық процестерді Қазақстанда ғана емес, өтпелі экономикасы бар басқа елдерде де кейіннен модельдеу үшін негіз бола алады.

НКРС моделінің Қазақстандағы инфляцияға қатысты қолданылуын бағалау үшін 2012 жылғы қаңтардан бастап 2016 жылғы шілде аралығындағы айлық эмпирикалық деректер пайдаланылды. Бұл ретте НКРС моделін эконометрикалық бағалаудың әдісі ретінде сәттердің жалпы әдісі (GMM, the Generalized Method of Moments) қолданылды. НКРС бағалау үшін GMM пайдалану болашақтағы нақты инфляция ретінде шамамен алынған алға қарайтын (forward-looking) инфляциялық күтудің көрсеткішін модельге енгізу салдарынан онда эндогендік проблемалардың пайда болуымен байланысты болды. Мәселен, эндогендігі бар модельге ең аз текшелердің (OLS, the Ordinary Least Squares) классикалық әдісі қолданылған жағдайда, өлшемдердің бағасы ауысып кетеді.

Осы еңбектің бұдан арғы құрылымы: 1. Әдебиетке шолудан; 2. Зерттеу әдіснамасынан; 3. Пайдаланылатын деректерден; 4. Алынған нәтижелерді талқылаудан; және 5. Қорытындыдан тұрады.

1. Әдебиетке шолу

Филлипс қисығы моделінің дәстүрлі нұсқасының туындауы Жаңа Зеландиядан шыққан ағылшын экономисі А.Phillips-тің атымен байланысты, ол 1861 – 1957 жылдар арасындағы кезеңдегі Ұлыбританиядағы жұмыссыздық деңгейі мен жалақының өсу қарқыны арасындағы өзара байланысты талдау нәтижесінде осы көрсеткіштер арасындағы тұрақты теріс байланысты анықтады, бірақ бұл ретте ол алынған нәтижелерге теориялық түсіндірме келтірмеді [1]. Одан кейін кейнсиандық мектептің өкілі R.Lipsey өзінің жұмысында [2] А.Phillips бастаған зерттеуді жалғастырды және оны жұмыссыздық деңгейі мен жалақының өсу қарқыны арасындағы теріс байланысты теориялық түсіндіру бөлігінде толықтырды. Мәселен, R.Lipsey-ге сәйкес жұмыссыздықтың еңбекке үлкен сұранысты білдіретін төмен деңгейі еңбек бағасының, яғни жалақының көтерілуіне алып келеді. Керісінше жағдайда, еңбекке сұраныстың төмендеуімен сипатталатын жұмыссыздық өсе бастаған жағдайда, жалақы төмендейді. Салдарынан жалақының өсуі қарқыны инфляция қарқынына ауыстырылды, осыған байланысты Филлипстің дәстүрлі қисығының түпкілікті нұсқасы қалыптастырылды, ол инфляция мен жұмыссыздық арасындағы теріс байланысты көрсетті:

$$\pi = -\lambda * U, \quad (1)$$

мұндағы π – инфляция қарқыны, λ – инфляция мен жұмыссыздық арасындағы байланыс коэффициенті, U – жұмыссыздық деңгейі.

Осы модель 1960 жылдары, капиталистік елдердегі нарықтық экономика өзінің даму шегіне жеткен кезде өзінің өміршендігін дәлелдеді. Бірақ 1970 жылдар басталған бері Филлипс қисығы нақтылықпен сәйкес келуін көрсетуді тоқтатты. Осы кезеңде ОПЕК елдері

тарапынан мұнай эмбаргосы аясында АҚШ-та инфляцияның деңгейі айтарлықтай ұлғайды, ол жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуымен қатар жүрді, бұл Филлипс қисығы шеңберінде теорияға қайшы келді.

Стагфляция ахуалын сипаттауға Филлипстің дәстүрлі қисығының қалыптасып отырған қабілетсіздігі себептерінің түсіндірмесі жаңа классиктер мен монетаризм мектебі өкілдерінің жұмыстарында көрсетілді. Бірінші кезекте монетаристер М.Friedman [3] және E.Phelps [4] арқылы экономикалық талдауды ұзақ кезеңдегі және қысқа кезеңдегі қатаң аражажігін белгілеу қажеттілігін атап өтті. Мәселен, ұзақ кезеңдегі экономикалық талдау кезінде жұмыссыздықтың жиынтық ұсыныс ретінде қатаң көрсеткіш және өзінің нақты, әлеуетті немесе тепе-тең деңгей деп айтуға болатын деңгейіне тең болып табылатынын ескеру қажет. Сонымен қатар, макроэкономикалық күйзелістердің туындауы экономикадағы құрылымдық өзгерістерге және салдарынан жұмыссыздықтың жаңа әлеуетті деңгейінің және жиынтық ұсыныстың қалыптасуына алып келеді. Қысқа кезеңдегі экономикалық талдау кезінде жұмыссыздық пен жиынтық ұсыныстың кезеңдері неғұрлым икемді және үкіметтің іс-қимылдары немесе қысқамерзімді экономикалық күйзелістер салдарынан өзінің әлеуетті деңгейінен жоғары немесе төмен қарай ауытқиды. Бұл ретте қысқа уақыт кезеңінде жұмыссыздықтың ағымдағы деңгейінің оның нақты деңгейінен асып кетуі инфляцияның жеделдеуіне алып келеді, ал жұмыссыздықтың ағымдағы деңгейінің нақты деңгейден төмендеуі дезинфляциялық фактор болып табылады. Филлипстің дәстүрлі кейнсиандық қисығының стагфляция жағдайындағы жұмысқа жарамсыздығының қосымша себептері ретінде классиктер мен монетаристер инфляциялық процестердің себептеріне кейнсиандықтардың көзқарастарында макроэкономикалық негіздердің болмауын атады. Мәселен, жаңа классик R.Lucas өзінің жұмысында [5] басым түрде кейнсиандық мектептің, біріктірілген көрсеткіштердің өзара байланысын сипаттайтын барлық макроэкономикалық модель қате деген дәлел келтірді, себебі өзінің жаратылысында бастапқы болып табылатын макроэкономикалық себептер мен байланыстар ескерілмейді. Салдарынан осы пайымдау экономикалық теорияда «Лукас сыны» (Lucas critique) деген атқа ие болды.

Осылайша, жаңа классиктер мен монетаристер Филлипстің дәстүрлі кейнсиандық қисығын оған ағымдағы деңгейінің нақты деңгейден ауытқуына енгізе отырып қайта қарады және инфляциялық процестердің макроэкономикалық негіздемесі ретінде экономикалық агенттердің инфляциялық күтулерін енгізді:

$$\pi_t = E\{\pi_t\} + \lambda * (U_t - U^N), \quad (2)$$

мұндағы π_t – уақыт сәтіндегі инфляция деңгейі t , $E\{\pi_t\}$ – уақыт сәтіндегі инфляциялық күтулер t , λ – инфляция мен жұмыссыздық айырмашылығы арасындағы байланыс коэффициенті, U_t – уақыт сәтіндегі жұмыссыздық деңгейі t , U^N – жұмыссыздықтың нақты (әлеуетті немесе тепе-тең) деңгейі.

Жаңа классиктер мен монетаристер қайта құрған Филлипс қисығы шеңберіндегі одан кейінгі пікірталастар мен даулар инфляциялық күтулердің жаратылысы мен түрлерін айқындаудан тұрды. Мәселен, монетаристер бейімделген немесе кейін қарайтын (backward-looking) күтулердің гипотезаларын қолдады және күтіліп отырған инфляцияның – бұл инфляцияның бұрынғы қарқындылығының немесе «бұрынғы тәжірибенің» функциясы деп дәлелдеді:

$$\begin{aligned} \pi_t &= E\{\pi_t\} + \lambda * (U_t - U^N), \\ E\{\pi_t\} &= E\{\pi_{t-1}\} + \nu * (\pi_{t-1} - E\{\pi_{t-1}\}), \end{aligned} \quad (3)$$

мұндағы π_t – уақыт сәтіндегі инфляция деңгейі t , $E\{\pi_t\}$ – уақыт сәтіндегі бейімделген (кейін қарайтын) инфляциялық күтулер t , λ – инфляция мен жұмыссыздық айырмашылығы арасындағы байланыс коэффициенті, U_t – уақыт сәтіндегі жұмыссыздық деңгейі t , U^N – жұмыссыздықтың нақты (әлеуетті немесе тепе-тең) деңгейі, $E\{\pi_{t-1}\}$ – уақыт сәтіндегі

бейімделген (кейін қарайтын) инфляциялық күтулер $t-1$, π_{t-1} – уақыт сәтіндегі инфляция деңгейі $t-1$, ν – бейімдеу коэффициенті.

Жаңа классиктердің пікірі бойынша шаруашылық жүргізуші субъектілердің іс-әрекеті олардың қолда бар ақпаратты пайдалана және релевантты экономикалық функциялардың барлық өлшемін біле отырып шешім қабылдауына байланысты, толық оңтайлы немесе алға қарайтын (forward-looking). Осының салдарынан шаруашылық жүргізуші субъектілер өздерінің оңтайлы болып табылатын күтулерін қалыптастыру кезінде жүйелі түрде қателер жібермейді. Филлипстің математикалық қисығы жаңа классиктерге сәйкес былайша көрінеді:

$$\pi_t = E\{\pi_{t+1}\} + \lambda * (U_t - U^N), \quad (4)$$

мұндағы π_t – уақыт сәтіндегі инфляция деңгейі t , $E\{\pi_{t+1}\}$ – уақыт сәтіндегі оңтайлы (алға қарайтын) инфляциялық күтулер t , λ – инфляция мен жұмыссыздық айырмашылығы арасындағы байланыс коэффициенті, U_t – уақыт сәтіндегі жұмыссыздық деңгейі t , U^N – жұмыссыздықтың нақты (әлеуетті немесе тепе-тең) деңгейі.

Монетаристер және жаңа классиктер қалыптастырған Филлипс қисықтығы 1970 жылдардағы АҚШ экономикасындағы стагфляция жағдайын теориялық жағынан жақсы түсіндірді. Бірақ бұдан әрі бұл пікірлер эконометрикалық бағалаулар негізінде эмпирикалық жағынан расталған жоқ.

1980 жылдардан бастап Филлипс қисықтығы негізінде инфляциялық процестер теориясының бұдан былай дамуы жаңа кейнсиандықтар мектебі өкілдерінің жұмыстарында талқыланған негізгі тақырып болды. Бұл ретте жаңа классиктердің жұмыстары олардың зерттеулеріне негіз болды. Мәселен, жаңа кейнсиандықтар Филлипс қисықтығы теориясында микроэкономикалық негіздемелер факторы ретінде тиімді (алға қарайтын) инфляциялық күтулерді сақтады, бірақ шаруашылық субъектілерінің әр тектілігі туралы ұйғарым жасады, осының салдары ретінде әртүрлі шаруашылық субъектілер бағаны түзетеді және әртүрлі уақыт кезінде күтулерді қалыптастырады деген қорытынды жасалды. Тұтастай алғанда, G.Calvo [6] алғаш рет толыққанды қалыптастырған, ал кейіннен J.Roberts [7], N.Mankiw, R.Reis [8] дамытқан «стандартты» жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығына сәйкес ағымдағы инфляция күтілетін алға қарайтын инфляциядан және тең салмақты деңгейден болатын өндірістің орташа шекті шығасыларының ауытқуынан болатын функция болып табылады:

$$\pi_t = E\{\pi_{t+1}\} + \tau * \overline{mc}_t, \quad (5)$$

мұнда π_t – t уақытындағы инфляция деңгейі, $E\{\pi_{t+1}\}$ – t уақытындағы тиімді (алға қарайтын) инфляциялық күтулер, τ – инфляция арасындағы байланыс коэффициенті және тең салмақты деңгейден болатын орташа шекті шығасылар ауытқуы, \overline{mc}_t – t уақытындағы тең салмақты деңгейден болатын орташа шекті шығасылар ауытқуы.

Кейінірек А. Razin, С. Yuen [9] жұмыстарында шағын ашық экономика үшін «стандартты» жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығының түрленуі көрсетілген. Енді экономикасы ашық елдер үшін ағымдағы инфляция жаңа кейнсиандық тәсіл шеңберінде айырбастау бағамының көрсеткіштерімен, саудада әріптес елдердегі инфляциямен және инфляциялық процестер үшін түсіндіретін күші бар басқа макроэкономикалық факторлармен қосымша түсіндірілді:

$$\pi_t = E\{\pi_{t+1}\} + \tau * \overline{mc}_t + \eta' * X_t, \quad (6)$$

мұнда π_t – t уақытындағы инфляция деңгейі, $E\{\pi_{t+1}\}$ – t уақытындағы тиімді (алға қарайтын) инфляциялық күтулер, τ – инфляция арасындағы байланыс коэффициенті және тең салмақты деңгейден болатын орташа шекті шығасылар ауытқуы, \overline{mc}_t – t уақытындағы тең салмақты деңгейден болатын орташа шекті шығасылар ауытқуы, X_t – шағын ашық

экономика үшін қосымша түсіндіретін факторлардың вектор-бағаны (айырбастау бағамы, импорттаушы инфляция, ақша массасы және басқа), η – қосымша түсіндіретін факторлар кезіндегі коэффициенттердің вектор-жолы.

«Стандартты» жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығын қалыптастыру кезінен бастап шаруашылық субъектілерінде белгілі бір инфляциялық күтулердің болуы туралы болжам күмән тудырды. Мәселен, «инфляциялық күтулердің» экономикалық санаты айтарлықтай күрделі процесс болып табылады, оны «стандартты» жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығында көрсетілгендей тек бір ерекшелік [10] тұрғысынан түсіндіру дұрыс емес деген қорытынды жасалды. Осыған байланысты гибриді жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығы туындады, ол алға қарайтын инфляциялық күтулермен қатар сондай-ақ кейін қарайтын инфляциялық күтулерді ескереді:

$$\pi_t = E\{\pi_{t+1}\} + \pi_{t-1} + \tau * \overline{m\overline{c}_t}, \quad (7)$$

мұнда π_t – t уақытындағы инфляция деңгейі, $E\{\pi_{t+1}\}$ – t уақытындағы тиімді (алға қарайтын) инфляциялық күтулер, π_{t-1} – t уақытындағы бейімделген (артқа қарайтын) инфляциялық күтулер, τ – инфляция арасындағы байланыс коэффициенті және тең салмақты деңгейден болатын орташа шекті шығасылар ауытқуы, $\overline{m\overline{c}_t}$ – t уақытындағы тең салмақты деңгейден болатын орташа шекті шығасылар ауытқуы.

J.Roberts [11, 12], J.Gali, M.Gertler, D.López-Salido [13] жұмыстарында қалыптастырылған және сынақтан өткізілген осы Филлипс қисықтығына сәйкес шаруашылық субъектілерінің бір бөлігі, атап айтқанда фирмалардың бір бөлігі инфляциялық күтулерді бейімдеу бойынша, ал олардың басқа бөлігі тиімді күтулерді негізге ала отырып қалыптастырады.

Қазіргі кезде жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығынан басқа, сондай-ақ талдау және сипаттау осы зерттеу шеңберінен тыс жүргізілетін кейнсиандықтан кейінгі Филлипс қисықтығы бар.

Инфляциялық процестердің факторлары мен серпінін зерделеуге қатысты заманауи ғылыми-қолданбалы зерттеулерде жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығы дамыған елдерде, сол сияқты дамушы елдерде инфляцияны модельдеу үшін белсенді пайдаланылатын тәсілдердің бірі болып табылды. Мәселен, жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығын эмпирикалық бағалау АҚШ үшін J.Rudd, K.Whelan [14] жұмысында, Ұлыбритания үшін – N.Batini, B. Jackson, S.Nickell [15] жұмысында, еуроаймақ елдері үшін – F.Rumler [16] жұмысында, Үндістан үшін – J.Sahu [17] жұмысында, Қытай үшін – Ch.Zhang, Y.Murasawa [18] жұмысында, Ресей үшін – А.Соколованың [19] жұмысында көрсетілген. Оған қоса, қазіргі кезде Қазақстанға қатысты жаңа кейнсиандық Филлипс қисықтығы тәсілі шеңберінде эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері жарияланбаған.

2. Зерттеулер әдіснамасы

НКРС эмпириялық бағалау кезінде маңызды міндеттердің бірі көрсеткішті таңдау болып табылады, ол бағаланып отырған модельдегі инфляцияның серпінін көрсететін болады. Көп жағдайларда осы көрсеткіш ретінде тұтынушылық баға индексінің [14, 15, 16, 17, 18, 19] өсімі қолданылады. Сонымен қатар, ІЖӨ дефляторы және өнеркәсіп өнімін өндірушілердің баға индексі [13, 17, 20] пайдаланылады. Басқа әдіснамалық мәселе НКРС бағалау кезінде алға қарайтын (forward-looking) инфляциялық күтулердің және тепе-тең деңгейден орташа шекті шығасылар ауытқуларының эмпириялық көрсеткіштерін айқындауды білдіреді. Алға қарайтын инфляциялық күтулердің көрсеткіші ретінде, көбінесе $t+n$ [17, 19] уақыт кезеңінде нақты қалыптасқан тарихи инфляция пайдаланылады, мұнда t – «ағымдағы» уақыт кезеңі, бұл үшін НКРС бағаланады, n – t «ағымдағы» уақыт кезеңінен басым тұрған болашақтағы уақыт (айлар, тоқсандар) кезеңдерінің саны. Бұдан басқа, егер экономикалық агенттердің инфляциялық күтулерге қатысты пікіртерімдерінің нәтижелері

бойынша жеткілікті үлкен іріктеу болса, онда НКРС моделіндегі алға қарайтын инфляциялық күтулердің көрсеткіші ретінде осы пікіртерім нәтижелерінің квантицифирленген мәнін қолдануға болады. Өз кезегінде, НКРС тендеуінде уақыт кезеңіндегі тепе-тең деңгейден орташа шекті шығасылардың ауытқуын эмпириялық көрсету үшін тоқсандық модельдер [13, 14, 16, 18, 22] үшін ІЖӨ айырмасын бағалау немесе айлық модельдер [19, 21] үшін өнеркәсіп өндірісін шығару айырмасын бағалау пайдаланылады.

Осы зерттеулер шеңберінде жүргізілген жұмыста инфляция көрсеткіші ретінде Қазақстандағы азық-түлік және азық-түлікке байланысты емес инфляция болды. Осы таңдау Қазақстандағы инфляцияның ішкі экономикалық, сондай-ақ сыртқы экономикалық факторларды айқындау мақсатында тек сатылатын тауарлар бағасының өзгеру серпінінің моделін жасау әрекетіне негізделген. Жұмыстармен ұқсастығы бойынша алға қарайтын инфляциялық күтулердің көрсеткіші [17, 19] болып келесі уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік және азық-түлікке байланысты емес инфляцияның нақты мәні болды. Прокси-көрсеткіш ретінде уақыт кезеңіндегі тепе-тең деңгейден орташа шекті шығасылардың ауытқуы Қазақстандағы өнеркәсіп өндірісінің нақты көлемінің айырмасы пайдаланылады.

Осы зерттеулердің мақсатына қолжеткізу үшін жұмыста НКРС үш түрлі моделі бағаланды.

Ең алдымен Қазақстандағы инфляцияның екі түрі үшін «стандартты» түрдегі НКРС эмпириялық бағалау қаралды:

$$\begin{aligned}\pi_t^f &= C_1 + \beta_1 E\{\pi_{t+1}^f\} + \lambda_1 y_t^{gap} + \varepsilon_{1t}, \\ \pi_t^{nf} &= C_2 + \beta_2 E\{\pi_{t+1}^{nf}\} + \lambda_2 y_t^{gap} + \varepsilon_{2t},\end{aligned}\quad (8)$$

мұнда π_t^f – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының деңгейі t ; π_t^{nf} – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляция деңгейі t ; $E\{\pi_{t+1}^f\}$ – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының алға қарайтын күтулері t ; $E\{\pi_{t+1}^{nf}\}$ – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляциясының алға қарайтын күтулері t ; y_t^{gap} – уақыт кезеңіндегі тепе-тең деңгейден орташа шекті шығасылардың ауытқуы t ; C_1, C_2 – тендеулер константтары; $\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}$ – тендеулер қатесі.

Бұдан әрі Қазақстанның талаптары үшін шағын ашық экономика үшін НКРС эмпириялық бағалау жүргізілді:

$$\begin{aligned}\pi_t^f &= C_1 + \beta_1 E\{\pi_{t+1}^f\} + \lambda_1 y_t^{gap} + \nu_1(L)\Delta m_t + \rho_1 \pi_t^{imp-f} + \eta_1(L)\Delta e_t^{nom} + \varepsilon_{1t}, \\ \pi_t^{nf} &= C_2 + \beta_2 E\{\pi_{t+1}^{nf}\} + \lambda_2 y_t^{gap} + \nu_2(L)\Delta m_t + \rho_2 \pi_t^{imp-nf} + \eta_2(L)\Delta e_t^{nom} + \varepsilon_{2t},\end{aligned}\quad (9)$$

где π_t^f – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының деңгейі t ; π_t^{nf} – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляция деңгейі t ; $E\{\pi_{t+1}^f\}$ – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының алға қарайтын күтулері t ; $E\{\pi_{t+1}^{nf}\}$ – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляциясының алға қарайтын күтулері t ; y_t^{gap} – уақыт кезеңіндегі тепе-тең деңгейден орташа шекті шығасылардың ауытқуы t ; $(L)\Delta m_t$ – Қазақстандағы ақша массасы көлемінің өзгеру лагы; $\pi_t^{imp-f}, \pi_t^{imp-nf}$ – уақыт кезеңіндегі азық-түлік және азық-түлікке байланысты емес инфляцияның импорты t ; $(L)\Delta e_t^{nom}$ – теңгенің номиналдық айырбастау бағамының өзгеру лагы; C_1, C_2 – тендеулер константтары; $\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}$ – тендеулер қатесі.

Қазақстанда инфляция моделін эмпириялық бағалаудың үшінші ерекшелігіне НКРС гибрид нысаны жатады:

$$\begin{aligned}\pi_t^f &= C_1 + \beta_1 E\{\pi_{t+1}^f\} + \tau_1 \pi_{t-1}^f + \lambda_1 y_t^{gap} + v_1(L)\Delta m_t + \rho_1 \pi_t^{imp-f} + \eta_1(L)\Delta e_t^{nom} + \varepsilon_{1t}, \\ \pi_t^{nf} &= C_2 + \beta_2 E\{\pi_{t+1}^{nf}\} + \tau_2 \pi_{t-1}^{nf} + \lambda_2 y_t^{gap} + v_2(L)\Delta m_t + \rho_2 \pi_t^{imp-nf} + \eta_2(L)\Delta e_t^{nom} + \varepsilon_{2t},\end{aligned}\quad (10)$$

где π_t^f – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының деңгейі t ; π_t^{nf} – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляция деңгейі t ; $E\{\pi_{t+1}^f\}$ – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының алға қарайтын күтулері t ; $E\{\pi_{t+1}^{nf}\}$ – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляциясының алға қарайтын күтулері t ; π_{t-1}^f – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының кейінге қарайтын күтулері t ; π_{t-1}^{nf} – уақыт кезеңіндегі Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляцияның кейінге қарайтын күтулері t ; y_t^{gap} – уақыт кезеңіндегі тепе-тең деңгейден орташа шекті шығасылардың ауытқуы t ; $(L)\Delta m_t$ – Қазақстандағы ақша массасы көлемінің өзгеру лагы; $\pi_t^{imp-f}, \pi_t^{imp-nf}$ – уақыт кезеңіндегі азық-түлік және азық-түлікке байланысты емес инфляцияның импорты t ; $(L)\Delta e_t^{nom}$ – теңгенің номиналдық айырбастау бағамының өзгеру лагы; C_1, C_2 – теңдеулер константтары; $\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}$ – теңдеулер қатесі.

Теңдеулерде (8-10) алға қарайтын инфляциялық күтулердің прокси-көрсеткіші ретінде келесі кезеңдегі инфляцияның нақты мәндері пайдаланылатынына байланысты, эндогендік проблемасы туындайды, ол алға қарайтын инфляциялық күтулердің теңдеулері мен прокси-көрсеткіші қателерінің өзара күшті байланысында көрініс алды. Сондықтан бұл жұмыстың шегінде теңдеулер (8-10) өлшемдерінің өзгермеген бағаларын алу үшін эндогендік проблемасын шешуге мүмкіндік беретін кездердің жинақталған әдісі (GMM) қолданды. Бұл ретте GMM-ді іске асыру инструменталды айнымалының жинақтары болуын талап етеді, олар алға қарайтын инфляциялық күтулердің прокси-көрсеткіштерімен өзара күшті байланыста және теңдеулер қателерімен (8-10) аздаған байланыста болады. Теориялық пайымдауға қарай, бағаланатын теңдеулер үшін инструменталды айнымалы ретінде теңгенің номиналды айырбастау бағамының өзгеру лагтары $((L)\Delta e_t^{nom})$, Қазақстанға импортталатын азық-түлік және азық-түлікке байланысты емес инфляцияның лагтары $((L)\pi_t^{imp-f}, (L)\pi_t^{imp-nf})$, Қазақстанда ақша массасы көлемінің өзгеру лагтары $((L)\Delta m_t)$, Қазақстанда өнеркәсіптегі бағаның өзгеру лагтары $((L)\Delta ppi_t)$ және мұнайдың әлемдік бағасының өзгеру лагтары $((L)\Delta oil_t)$ қолданылды. Бұл инструменталды айнымалылар Қазақстанда шаруашылық жүргізу субъектілерінің алға қарайтын инфляциялық күтулерін қалыптастыратын факторлар ретінде алынды.

3. Пайдаланылатын деректер

Теңдеулерді (8-10) бағалау үшін жұмыста 2012 жылғы қаңтардан бастап 2016 жылғы шілде аралығындағы (әр айнымалы бойынша барлығы 55 бақылау) макроэкономикалық айнымалы бойынша (Қосымшаның 1-кестесі) эмпириялық деректер пайдаланылды.

Азық-түлік (π_t^f) және азық-түлікке байланысты емес инфляцияның (π_t^{nf}) көрсеткіштері ретінде Қазақстандағы азық-түлік және азық-түлікке байланысты емес тауарлар индекстерінің айлық маусымдық-түзетілген логорифмдерінің бірінші айырмалары пайдаланылды (2012 жылғы базаға). Қазақстандағы өнеркәсіп өндірісінің нақты көлемінің аралық көрсеткіші тең келетін деңгейден (y_t^{gap}) орташа шекті шығасылар ауытқуының прокси-көрсеткіші ретінде пайдаланылды. Бұл ретте өнеркәсіп өндірісінің нақты көлемінің аралығы Қазақстандағы өнеркәсіп өнімдерінің нақты көлемінің маусымдық-түзетілген индексінің (y_t) (алдыңғы аймен салыстырғанда айдағы, %-бен) оның әлеуетті деңгейіне қатынасы ретінде есептелген, ол өз кезегінде Hodrick-Prescott-тің бір рет өлшейтін фильтри арқылы бағаланған. Ресей рублінің теңгеге қатысты $(\Delta e_t^{nom-RUB})$ және АҚШ долларының

теңгеге қатысты ($\Delta e_t^{nom_USD}$) орташа айлық номиналды айырбастау бағамдарының логарифмдерінің бірінші айырмалары модельді айнымалының прокси-көрсеткіші Δe_t^{nom} ретінде пайдаланылды. Қазақстанға импортталатын азық-түлік пен азық-түлікке байланысты емес тауар инфляциясының эмпирикалық көрсеткіштері Ресейдегі (2012 жылғы қаңтардағы базаға) азық-түлік ($\pi_t^{imp_f}$) пен азық-түлікке байланысты емес тауарлар ($\pi_t^{imp_nf}$) бағасының маусымдық-түзетілген индекстері логарифмдерінің бірінші айырмаларына тиісті тандалды. Қазақстандағы өндіріс өнімдерін шығаратын кәсіпорындарының баға индекстерінің маусымдық-түзетілген логарифмдерінің (2012 жылғы қаңтардағы базаға), Қазақстандағы кең ақша массасы көлемінің (айдың соңында млрд. теңге) және Brent маркалы мұнайдың биржалық бағасының (бір айда орташа алғанда АҚШ долларымен) бірінші айырмалары Δppi_t , Δm_t , $\Delta poil_t$ түсіндіретін және инструменталды айнымалылар үшін тиісінше эмпириялық көрсеткіштер ретінде де қолданылды. Уақыт қатарының маусымдығын жою әдісі ретінде Census X-12-ARIMA рәсімі қолданылғанын атап өткен жөн.

Аталған эмпирикалық айнымалылардың біртекті түбірі болуын тексеру үшін Дики-Фуллердің (ADF) кеңейтілген тесті жүргізілді. Бұл тесттің нәтижелері бойынша барлық айнымалылар стационарлық болып табылатыны анықталды (1-кесте), ол теңдеулерді (8-10) бағалау үшін GMM-ді пайдалану талаптарына қайшы келмейді.

1-кесте

Дик-Фуллер (ADF) кеңейтілген тестінің нәтижелері

Айнымалының шартты белгісі	t-statistic
π_t^f	-4.428***
π_t^{nf}	-2.798*
$\pi_t^{imp_f}$	-4.146***
$\pi_t^{imp_nf}$	-3.831***
Δm_t	-5.942***
Δppi_t	-3.625***
$\Delta e_t^{nom_USD}$	-4.079***
$\Delta e_t^{nom_RUB}$	-3.917***
y_t	-5.661***
$\Delta poil_t$	-5.294***

Ескертпе: ***, ** және * деген белгілер маңыздылық деңгейі 1%, 5% және 10% болған кезде тиісінше уақыт қатарының стационарлығын көрсетеді.

Сондай-ақ, атаулы эмпирикалық айнымалылардың сипаттамалық статистикасы көрсеткіштерінің есептері қосымша жүргізілді. Осы есептердің нәтижелері 2-кестеде көрсетілді.

Пайдаланылатын айнымалылардың сипаттамалық статистикасы

Айнымалылардың шартты белгілері	Орташа	Медиана	Максимум	Минимум	Стандартты ауытқу
π_t^f	0.60	0.44	4.21	-0.25	0.69
π_t^{nf}	0.76	0.41	8.85	-0.23	1.40
π_t^{imp-f}	0.82	0.69	4.41	-0.10	0.78
π_t^{imp-nf}	0.63	0.54	2.88	0.09	0.47
Δm_t	1.19	0.70	12.57	-1.99	2.50
Δrpi_t	0.09	0.62	5.63	-8.08	2.99
$\Delta e_t^{nom_USD}$	1.54	0.18	22.43	-3.80	4.28
$\Delta e_t^{nom_RUB}$	0.21	0.19	20.74	-19.09	6.03
y_t	-0.06	0.00	3.21	-3.12	1.43
$\Delta rhoil_t$	-1.67	-0.09	19.60	-26.64	9.16

Ескертпе: барлық айнымалылар пайыздық тармақтармен ұсынылды

1. Алынған нәтижелерді талқылау

Қосымшаның 2-кестесінде азық-түлік инфляциясы үшін он төрт инструменталды айнымалыларды және азық-түлікпен байланысты емес инфляция үшін он үш инструменталды айнымалыларды пайдалана отырып, НКРС «стандартты» нысанын (8) теңдеу) бағалау нәтижелері келтірілді. Бұл ретте, инструменталды айнымалылардың жинақтарына Ресейдегі азық-түлік инфляциясының лагтары, Ресейдегі азық-түлікпен байланысты емес инфляция мен оның лагтары, АҚШ долларының теңгеге шаққандағы номиналды айырбастау бағамы мен оның лагтары, рубльдің теңгеге шаққандағы номиналды айырбастау бағамы мен оның лагтары, Қазақстандағы өнеркәсіптегі бағалар және оның лагтары, мұнайдың әлемдік бағалары, сондай-ақ Қазақстандағы ақша массасы мен оның лагтары қамтылды.

Алға қарайтын күтулерге қатысты азық-түлік инфляциясының және азық-түлікпен байланысты емес инфляцияның икемділігін бағалау тиісінше 0.44 және 0.38 болды, сондай-ақ бұлар статистикалық маңызды мәндер болып табылады. Осыған қарап алға қарайтын күтулер Қазақстандағы азық-түлік инфляциясына және азық-түлікпен байланысты емес инфляцияға түрлі дәрежеде әсер етеді деп тұжырымдауға болады. Бұл ретте, азық-түлікпен байланысты емес инфляцияға қарағанда азық-түлік инфляциясы көп жағдайда алға қарайтын күтулердің ықпалына ұшырайды. Сондай-ақ, теңдеулерді бағалау (8) (Қосымшаның 2-кестесі) Қазақстандағы азық-түлік инфляциясына өндіріс шығасыларының орташа шекті аралығының әсерін мөлшерлік жағынан бағалау 0.16 мәнін құраса, азық-түлікпен байланысты емес инфляция үшін аталған шама 0.65 мәнін құрайды. Осылайша, өндіріс шығасыларының орташа шекті аралығы азық-түлік инфляциясына қарағанда көп жағдайда азық-түлікпен байланысты емес инфляцияға ықпал етеді. Алайда, 2015 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанда азық-түлік және азық-түлікке жатпайтын тауарларды тұтынуда ішкі өндірістің үлестері тиісінше 79%-ды және 37%-ды (3-кесте) құрайтыны туралы ҰЭМ СК нақты деректері аталған бағалаудың нәтижелеріне қарама-қарсы келеді.

Мысалы, азық-түлік және азық-түлікке жатпайтын тауарларды тұтыну құрылымының нақты деректерін ескерсек, азық-түлікпен байланысты емес инфляцияның әсеріне қарағанда азық-түлік инфляциясына өндіріс шығасыларының орташа шекті аралығының әсері жоғары болуы тиіс. Бағаланған теңдеулердің (8) (Қосымшаның 2-кестесі) төмен сапасы нәтижелерді бағалаудың себептері болуы ықтимал. Мысалы, азық-түлік инфляциясы мен азық-түлікпен байланысты емес инфляцияның теңдеулеріне арналған детерминация коэффициенттері (*R-squared*) тиісінше тек 0.17 және 0.12 мәндерін құраса, екі теңдеуге арналған *J-statistic* көрсеткіштерінің мәндері мардымсыз болып шықты. Осыған байланысты НКРС шеңберінде Қазақтан инфляциясының үлгілерін одан әрі бағалау үшін қосымша түсіндірілетін макроэкономикалық факторларды ескеру қажет деген шешім қабылданды. Бұл үшін эмпирикалық бағасы Қосымшаның 3-кестесінде көрсетілген шағын ашық экономикаға (9) теңдеу) арналған теңдеу түріндегі НКРС ерекшелігі таңдалып алынды.

3-кесте

Қазақстанда тауарларды тұтыну құрылымы

Тауарлардың түрі	Азық-түлік тауарлары		Азық-түлікке жатпайтын тауарлар	
	2014	2015	2014	2015
Жылы	2014	2015	2014	2015
Ішкі өндірістің үлесі, %	78.4	78.8	35.6	36.5
Импорттың үлесі, %	21.6	21.2	64.4	63.5

Дереккөзі: ҰЭМ СК

Шағын ашық экономикаға (Қосымшаның 3-кестесі) арналған НКРС бағалау кезінде теориялық теңдеуге (9) сәйкес алдыңғы түсіндірілген факторларға Қазақстандағы ақша массасы (инфляцияның монетарлық факторы), Ресейдегі азық-түлік инфляциясы мен азық-түлікпен байланысты емес инфляция (инфляция импортының факторы) серпіндерінің, Ресей рублінің теңгеге шаққандағы номиналды айырбастау бағамының көрсеткіштері қосылды. Бұл ретте, азық-түлік инфляциясының теңдеулері, сол сияқты азық-түлікпен байланысты емес инфляцияның теңдеулері үшін инструменталды айнымалылардың мөлшері 9 мәніне дейін қысқарды (Қосымшаның 3-кестесі). Лагтардың тәртібі мен санын өзгертуді, *R-squared* және *J-statistic* көрсеткіштерінің мәндерін тиісінше азайтуды қоспағанда, инструменталды айнымалылардың жинағы теңдеулерді (8) бағалау кезінде қандай болса, сол күйінде сақталды.

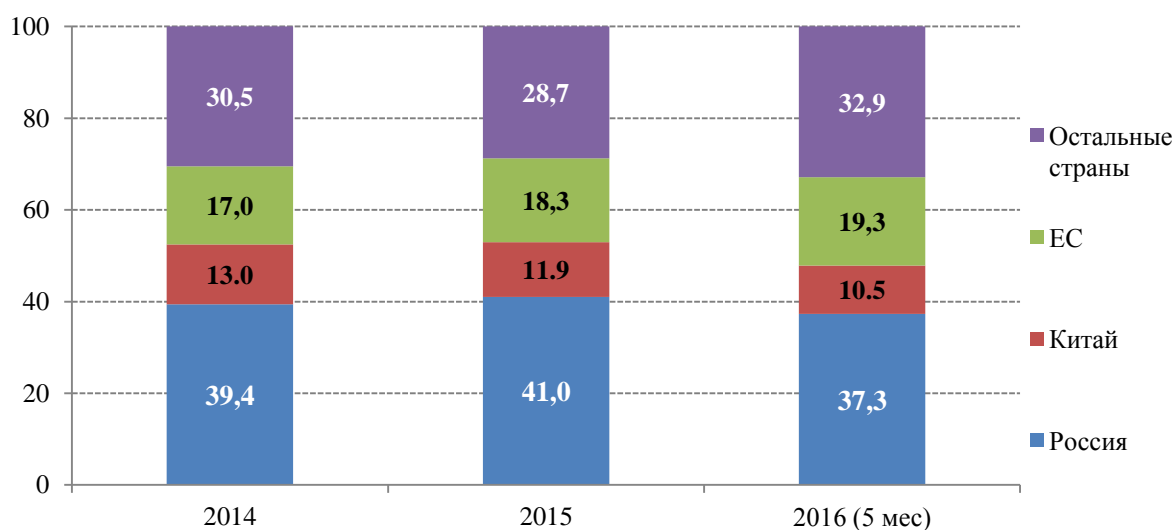
Қосымша макроэкономикалық факторлардың эмпирикалық теңдеуіне алдыңғы факторлардың ықпал ету деңгейін қоса отырып айтарлықтай өзгерді. Сонымен, алға қарайтын күтулерге азық-түлік инфляциясының икемділігі 0.44-тен бастап 0.19-ға дейін, азық-түлікке байланысты емес инфляция – 0.38-ден 0.34-ке дейін төмендеді. Бұл ретте айнымалы алға қарайтын күтулердің коэффициенттері статистикалық тұрғыдан мәні бар. Сонымен қатар Қазақстанда жаңа ерекше нұсқамадағы инфляцияның екі түріне де орташа шекті ұстап қалулар үзілісінің ықпалы статистикалық тұрғыдан мәні жоқ болды, соның салдарынан іскерлік белсенділік мен инфляция көрсеткіштері арасында айтарлықтай байланыстың жоқ екендігі туралы қорытынды жасалды. Өз кезегінде жаңа НКРС ерекше нұсқаманы бағалау қорытындылары бойынша Қазақстанда инфляцияның статистикалық мәнді қатты тәуелдігі импортталатын инфляция, ішкі ақша массасының лагирленген өзгеру және теңгенің айырбастау бағамы серпінінің лагирленген мәні сияқты осындай факторлардан анықталды. Сонымен, Ресейдегі азық-түлікке байланысты инфляция арқылы аппроксимирленетін импортталатын инфляцияға Қазақстандағы азық-түлікке байланысты инфляцияның икемділігі 0.51 құрайды, ал Ресейдегі азық-түлікке байланысты емес инфляция арқылы аппроксимирленетін импортталатын инфляцияға азық-түлікке байланысты емес инфляцияның икемділігі 0.52 тең. Ақша массасының өзгеруіне Қазақстандағы баға деңгейі

өзгеруінің икемділігі 2 ай лағы бар азық-түлік тауарлар үшін 0.14 тең және азық-түлікке жатпайтын тауарлар үшін 0.25. Қазақстанда 1 ай лағы бар азық-түлікке байланысты және азық-түлікке байланысты емес инфляцияға рубльдің теңгеге номиналдық айырбас бағамы серпінінің ықпал ету деңгейі тиісінше 0.07 және 0.05 бағаланады. Қазақстанда инфляцияның Ресейдегі инфляцияға (импортталатын инфляция) жоғары мәндегі сезімталдығының теориялық көзқарас тұрғысынан, сондай-ақ рубльдің теңгеге номиналдық айырбас бағаманың Қазақстанның тұтыну бағаларына ықпал етуінің статистикалық мәні екі фактормен түсіндіріледі. Біріншіден, Қазақстанның ішкі тұтыну нарығы айтарлықтай импортқа тәуелді (3-кесте), екіншіден, елдер бойынша Қазақстанның тұтыну импорты құрылымында анағұрлым үлес (37%-дан 41%-ға дейін) Ресейге келеді (2-сурет).

Бағаланған теңдеулер сапасына қатысты алдындағы ерекше нұсқаманың бағасымен салыстырғанда *R-squared* көрсеткіші айтарлықтай ұлғайды (азық-түлік инфляциясын теңдеу үшін – 0.17-ден 0.77-ге дейін, азық-түлікке байланысты емес инфляцияны теңдеу үшін – 0.12-ден 0.73-ке дейін). Бұл ретте, *Prob(J-statistic)* мәні төмендеді, алайда әлі де жоғары болып қалады, салдарынан мәнділіктің 10%-дық деңгейінде барлық теңдестірілген бағаланған коэффициенттердің нөлге бірізгілікте тең болуы туралы нөлдік гипотеза қабылданады. Басқаша айтқанда, бағаланған теңдеулер әлсіз статистикалық сапаға ие. Сондай-ақ талданып отырған бағаға сәйкес (Қосымшаның 3-кестесі) Қазақстандағы инфляцияның импортталатын инфляция көрсеткішінен тәуелділігі алға қарайтын күтулер көрсеткішінен жоғары. Алайда теориялық тұрғыдан Қазақстандағы ішкі инфляцияның алға қарайтын инфляциялық күтулерге және импортталатын инфляцияға икемділігі шамамен тең болуы тиіс. Осындай болжам импортталатын инфляция көрсеткіші инструменталды айнымалы тізбеге енгізілді, ол өз кезегінде алға қарайтын күтулердің қалыптасуына ықпал етеді. Басқаша айтқанда, инфляциялық күтулердің көлемі олардың қалыптасуына ықпал ететін факторлардың көлемінен аз бола алмайды. Осыған байланысты Қазақстандағы инфляцияға алға қарайтын күтулерден басқа кейінге қарайтын күтулердің ықпал етеді деген болжам жасалды, бұл ретте олардың инфляцияға жиынтық ықпалы шамамен тең болуы немесе импортталатын инфляция көрсеткішінің ықпалы көп болуы тиіс.

2-сурет

Елдер бойынша Қазақстан тұтыну импортының құрылымы, %

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, ҚРҰБ

Осылайша, жоғарыда сипатталған себептердің салдарынан НКРС қосымша эмпирикалық бағасын теориялық теңдеулерге сәйкес (10) жүргізуге шешім қабылданды,

шағын ашық экономика үшін гибриді НКРС түрінде ұсынылған, мұнда оңтайлы күтулермен қатар бейімделу күтулері ескеріледі.

Қосымшаның 4-кестесінде шағын ашық экономикаға арналған гибриді НКРС-ті бағалаудың нәтижелері көрсетілген ((10) теңдеу). Аталған бағалауда орташа шекті шығасының айырмасының көрсеткіші алдыңғы бағалауда статистикалық маңызды болмауы себебінен теңдеуден алып тасталған болатын (Қосымшаға 3-кесте). Алайда, сонымен бірге бейімдену (кейін қарайтын) инфляциялық күтулерді есепке алу үшін теңдеуге лагы 1 ай азық-түліктік және азық-түлікпен байланысты емес инфляцияның нақты мәндері енгізілген. Инструменталды айнымалылардың саны азық-түліктік инфляцияның теңдеуі үшін өзгерусіз қалды және азық-түлікпен байланысты емес инфляцияның теңдеуі үшін 7-ге дейін төмендеді. Бұл ретте, инструменталды айнымалылардың тізбесінің өзі өзгерген жоқ және Ресейдегі азық-түліктік және азық-түлікпен байланысты емес инфляцияның лагтарын, АҚШ доллары мен рубльдің теңгеге қатысты номиналды айырбастау бағамын, мұнайға әлемдік бағаны және Қазақстандағы ақша массасын қамтиды.

Шағын ашық экономикаға арналған гибриді НКРС-ті Қазақстандағы инфляцияға қолданылып бағалаудың түпкі нәтижелері көрсеткендей, кейін қарайтын инфляциялық күтулердің әсері статистикалық тұрғыдан маңызды болып келеді, алайда алға қарайтын күтулердің әсерінен біраз әлсіз болып келеді (Қосымшаға 4-кесте), бұл ретте олардың қосынды мәнін импортталатын инфляцияның әсерімен салыстыруға болады. Қазақстандағы алға қарайтын инфляциялық күтулермен қатар, сондай-ақ кейін қарайтын инфляциялық күтулердің болуы шаруашылық жүргізуші субъектілердің қолындағы ақпараттың қайшылығы және жеткіліксіздігімен түсіндіріледі. Алайда, сонымен бірге алға қарайтын күтулердің кейін қарайтын күтулерден басым түсу фактісі, Қазақстандағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің көпшілігі мұнай бағасына, Ресейдегі инфляцияға, теңгенің айырбастау бағамына және т.б. қатысты ақпаратқа ие болып және оған талдау жасай келе, неғұрлым оңтайлы шешімдер қабылдай алатынын көрсетеді. Өз кезегінде, Қазақстандағы инфляцияның Ресейден импортталатын инфляцияға және рубльдің теңгеге жаңа бағамен айырбастау бағамының серпініне айтарлықтай тәуелді болуы тағы да расталды, бұл да статистикалық деректерге (3-кесте, 2-сурет) сәйкес келеді. Осымен қатар, инфляцияға әсерін кейін қарайтын инфляциялық күтулердің әсерімен салыстыруға болатын ауқымды ақша массасының екі айық лагы Қазақстандағы маңызды инфляциялық фактор болып табылатыны статистикалық тұрғыдан расталды. Қорыта келе, шағын ашық экономикаға арналған гибриді НКРС-ті Қазақстанның жағдайына қолданып бағалау алдыңғы екі бағалаумен салыстырғанда *R-squared* көрсеткіші тұрғысынан, сондай-ақ *Prob(J-statistic)* мәні жағынан да неғұрлым сапалы болып шықты. Осы орайда, Қазақстандағы инфляцияның серпінін модельдеу Қосымшаға 4-кестеде ұсынылған бағалауға сәйкес неғұрлым шындыққа жақындығы жөнінде қорытынды жасалды.

2. Қорытынды

Жүргізілген зерттеудің қорытындылары бойынша жаңа кейнсиандық Филлипс қисығының (НКРС) негізінде Қазақстандағы инфляцияның моделі алынды. Бұл ретте, «стандартты» НКРС-ті, шағын ашық экономика үшін НКРС-ті, шағын ашық экономика үшін НКРС-тің гибриді нысанын қоса алғанда, аталған қисықтың түрлі түр өзгертулері бағаланған болатын, мұнда оңтайлы күтулермен қатар, бейімдену күтулер де ескерілді. Эмпирикалық бағалау стационарлық уақыттың қатарында 2012 жылғы қаңтардан бастап 2016 жылғы шілде аралығында сәттердің жинақталған әдісін (GMM) қолдану жолымен жүзеге асырылды.

Қазақстандағы инфляциялық процестердің серпініне қатысты қолданылып НКРС-ті бағалау нәтижелері Қазақстандағы инфляцияға шаруашылық жүргізуші субъектілердің алға қарайтын және кейін қарайтын күтулері қаншалықты әсер ететінін көрсетті. Мәселен, алға

қарайтын және кейін қарайтын күтулер көп дәрежеде ағымдағы инфляцияға әсер етеді, бұл ретте алға қарайтын күтулердің әсер ету дәрежесі кейін қарайтын күтулердің әсерінен біраз ғана жоғары. Қазақстанда алға қарайтын, сондай-ақ кейін қарайтын инфляциялық күтулердің болуы шаруашылық жүргізуші субъектілердің қолындағы ақпараттың қайшылығы және толық болмауымен түсіндіріледі. Алайда, алға қарайтын күтулер кейін қарайтын күтулерден асып түсу факті Қазақстандағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің басым бөлігінің мұнай бағасына, Ресейдегі инфляцияға, теңгенің АҚШ долларына айырбастау бағамына Қазақстанның Ұлттық Банкінің мәлімдеулері мен іске асыратын шараларына қатысты ақпаратқа ие болуына және оны талдай келе, неғұрлым оңтайлы шешімдер қабылдай алатындығын көрсетеді. Сондай-ақ, эмпирикалық бағалаулардың нәтижелері Қазақстандағы инфляцияға орта шекті шығасылардың тепе-тең деңгейінен ауытқуы сияқты жаңа кейнсиандық Филлипс қисығының осындай «классикалық» құрауышы жоқ екенін көрсетті. Оны Қазақстандағы тұтыну себеті тауарларының басым бөлігінің импорттық тауарлар болатынымен түсіндіруге болады, соның салдарынан олардың бағасына өндірістің ішкі шығындары әсер етпейді. Бұл ретте, қазақстандық тұтыну құрылымындағы негізінен Ресейден келетін импорттық құрауыштардың басым түсуі НКРС-ті бағалаудың эмпирикалық нәтижесімен түсіндіріледі, оған сәйкес Қазақстандағы инфляцияның маңызды факторлары ретінде Ресейдегі инфляция және рубльдің теңгеге номиналды айырбастау бағамының өзгеруі анықталған. Осымен қатар, Қазақстандағы инфляцияның «ішкі» макроэкономикалық факторы ретінде ауқымды ақша массасының лагталған серпіні белгіленген.

Осылайша, жүргізілген зерттеудің нәтижелері бойынша Қазақстанның Ұлттық Банкі жүргізіп отырған инфляциялық таргеттеу режимінің шеңберінде инфляция бойынша мақсаттарға қол жеткізудегі маңызды рөлді шаруашылық жүргізуші субъектілердің тиісті алға қарайтын инфляциялық күтулерді қалыптастыруға бағытталған реттеуішінің шаралары атқаруы мүмкін. Бұл ретте, Қазақстандағы инфляцияны тиімді таргеттеу үшін олар пайда болған жағдайда рубльдің теңгеге номиналды айырбастау бағамының және ресейлік инфляцияның күйзелістерін оқшаулау, сондай-ақ ауқымды ақша массасының көлемін бақылауды және әсер ету дәрежесін арттыру бойынша шаралар қабылдау қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Phillips, A. W. (1958). The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom 1861-1957. *Economica*. 25 (100): 283–299;
2. Lipsey R.G. The Relationship Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the U. K. 1862–1957: A Further Analysis. *Economica*. 1960. Vol. 27. P. 1–31;
3. Friedman M. The Role of Monetary Policy // *American Economic Review*. 1968. Vol. 58. P. 1–17;
4. Phelps E.S. Money Wage Dynamics and Labour Market Equilibrium // *Journal of Political Economy*. 1968. Vol. 76. P. 678–711;
5. Lucas R. "Econometric Policy Evaluation: A Critique", in Brunner, K. & Meltzer, A., *The Phillips Curve and Labor Markets*, vol. 1, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. New York: American Elsevier. 1976.p. 19–46;
6. Calvo G.A. Staggered Prices in A Utility Maximizing Framework // *Journal of Monetary Economics*. 1983. Vol. 12. P. 383–398;
7. Roberts J.M. New Keynesian economics and the Phillips curve. *Journal of Money, Credit, and Banking*. 1995. № 27. P. 975–984;
8. Mankiw N.G., Reis R. Sticky Information Versus Sticky Prices: A Proposal To Replace The New Keynesian Phillips Curve // *Quarterly Journal of Economics*. November. 2002. P. 1295–1328;

-
9. Razin A, Yuen C-W (2002) The 'New Keynesian' Phillips Curve: closed economy versus open economy. *Econ Lett* 75:1–9;
 10. Розмаинский И.В. «Конвенциональная теория ожиданий»: вызов теории рациональных ожиданий // Вестник СПбГУ. Сер. 5, Экономика. 1995. 3-й выпуск (№ 12). С. 114-118;
 11. Roberts J.M. Is inflation sticky? *Journal of Monetary Economics*. 1997. № 39. P. 173–196;
 12. Roberts J.M. Inflation expectations and the transmission of monetary policy. 1998. Federal Reserve Board, mimeo;
 13. Galí J, Gertler M, López-Salido D. Robustness of estimates of the hybrid New Keynesian Phillips Curve. *Journal of Monetary Economics*. 2005. 52. P. 1107–1118;
 14. Rudd J., Whelan K. New tests of the new-Keynesian Phillips curve. *Journal of Monetary Economics*. 2005. № 52. P. 1167–1181;
 15. Batini N., Jackson B., Nickell S. An open-economy new Keynesian Phillips curve for the U.K. *Journal of Monetary Economics*. 2005. № 52. P. 1061–1071;
 16. Rumler F. Estimates of the Open Economy New Keynesian Phillips Curve for Euro Area Countries. *Open Econ Rev*. 2007. 18: 427;
 17. Sahu J. Inflation dynamics in India: A hybrid New Keynesian Phillips Curve approach. *Economics Bulletin*. 2013. Vol. 33, No. 4. P. 2634-2647;
 18. Zhang Ch., Murasawa Y. Output gap measurement and the New Keynesian Phillips curve for China. *Economic Modelling*. 2011. Volume 28, Issue 6. P. 2462–2468;
 19. Соколова А.В. Инфляционные ожидания и кривая Филлипса: оценка на российских данных. *Деньги и кредит*. 2014/11. 61-67 беттер;
 20. Rudd J., Whelan K. New tests of the new-Keynesian Phillips curve. *Journal of Monetary Economics*. 2005. № 52. P. 1167–1181;
 21. Hayashi T., Wickremasinghe N., Jayakody S. Application of the New Keynesian Phillips Curve Inflation Model in Sri Lanka. *ADB South Asia Working Paper Series*. 2015. № 36;
 22. Шульгин А., Ларин А. Эконометрическое тестирование новой кейнсианской кривой Филлипса в России. *Жаңа университет*. 2011. №9.

1-кесте. Жұмыста пайдаланылатын эмпирикалық айнымалылар

Айнымалы атауы	Айнымалының шартты белгісі	Айнымалының есептеу тәсілі және өлшем бірлігі	Дереккөзі
Қазақстандағы азық-түлік инфляциясы	π_t^f	Қазақстандағы азық-түлік тауарлары бағасының маусымдық түзетілген индексі логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	ҚР ҰЭМ СК
Қазақстандағы азық-түлікке байланысты емес инфляция	π_t^{nf}	Қазақстандағы азық-түлік емес тауарлар бағасының маусымдық түзетілген индексі логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	ҚР ҰЭМ СК
Ресейдегі азық-түлік инфляциясы	$\pi_t^{imp_f}$	Ресейдегі азық-түлік тауарлары бағасының маусымдық түзетілген индексі логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	Ресей стандарты
Ресейдегі азық-түлікке байланысты емес инфляция	$\pi_t^{imp_nf}$	Ресейдегі азық-түлік емес тауарлар бағасының маусымдық түзетілген индексі логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	Ресей стандарты
Қазақстандағы ақша массасы	Δm_t	Қазақстандағы кең ақша массасының маусымдық түзетілген көлемдері логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	ҚРҰБ
Қазақстандағы өнеркәсіптің бағасы	Δppi_t	Қазақстандағы өнеркәсіп өнімдерін өндіруші кәсіпорындар бағаларының маусымдық түзетілген индексі логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	ҚР ҰЭМ СК
АҚШ долларының теңгеге қатысты номиналдық айырбастау бағамы	$\Delta e_t^{nom_USD}$	АҚШ долларының теңгеге қатысты орташа айлық номиналдық айырбастау бағамы логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	ҚРҰБ
Ресей рублінің теңгеге қатысты номиналдық айырбастау бағамы	$\Delta e_t^{nom_RUB}$	Ресей рублінің теңгеге қатысты орташа айлық номиналдық айырбастау бағамы логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	ҚРҰБ
Қазақстандағы өнеркәсіптік өндіріс	y_t	Қазақстандағы өнеркәсіптік өнімдердің нақты көлемінің маусымдық түзетілген индексі, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	ҚР ҰЭМ СК
Қазақстандағы өнеркәсіптік өндірістің әлеуетті деңгейі	y_t^{pot}	y_t көрсеткішіне Ходрик-Прескотттың бір рет өлшейтін фильтрін қолдану арқылы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	Автор есебі
Қазақстандағы өнеркәсіптік өндірістің алшақтығы	y_t^{gap}	y_t / y_t^{pot} ара қатынасы ретінде есептеледі	Автор есебі
Мұнай бағасы	$\Delta poil_t$	Brent маркалы мұнайдың бір баррель үшін орташа айлық бағасы логарифмінің алғашқы айырмасы, %-бен, алдыңғы айға қарағанда осы айға	Reuters терминалы

Ескертпе: ҚР ҰЭМ СК – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті, ҚРҰБ – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, Ресей стандарты – Ресей Федерациясының Федералдық мемлекеттік статистика қызметі.

2-кесте. Жаңа кейнсиандық Филлипс қисығының «стандартты» бағалану нәтижелері (8) теңдеу)

Түсіндіретін айнымалылар	Тәуелді айнымалылар	
	π_t^f	π_t^{nf}
C	-0.156 (-2.282**)	-0.649 (-4.101***)
$E\{\pi_{t+1}^f\}$	0.438 (2.809***)	
$E\{\pi_{t+1}^{nf}\}$		0.375 (2.128**)
y_t^{gap}	0.159 (2.318**)	0.651 (4.131***)
$R\text{-squared}$	0.17	0.12
$J\text{-statistic}$	6.54	4.62
$Prob(J\text{-statistic})$	0.68	0.92
Инструменталды айнымалылар(Z)	$C, \pi_{t-1}^{imp_f}, \pi_{t-2}^{imp_f}, \Delta e_t^{nom_USD}, \Delta e_{t-1}^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_USD}, \Delta e_{t-1}^{nom_RUB}, \Delta e_{t-2}^{nom_RUB}, \Delta ppi_t, \Delta ppi_{t-1}, \Delta ppi_{t-2}, \Delta poil_t, \Delta m_t, \Delta m_{t-1}$	$C, \pi_t^{imp_nf}, \pi_{t-1}^{imp_nf}, \pi_{t-2}^{imp_nf}, \Delta e_t^{nom_USD}, \Delta e_{t-1}^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_USD}, \Delta e_t^{nom_RUB}, \Delta e_{t-1}^{nom_RUB}, \Delta ppi_{t-1}, \Delta ppi_{t-2}, \Delta poil_t, \Delta m_t, \Delta m_{t-2}$

Ескертпе: жақшада () t-statistic мәндері көрсетілген; ***, ** және * белгілері бағаланған коэффициенттің статистикалық мәнділігін білдіреді, тиісінше, мәнділіктің 1%, 5% және 10% деңгейлері кезінде

3-кесте. Жаңа кейнсиандық Филлипс қисығының шағын ашық экономика үшін бағалану нәтижелері (9) теңдеу)

Түсіндіретін айнымалылар	Тәуелді айнымалылар	
	π_t^f	π_t^{nf}
C	-0.053 (-0.358)	-0.248 (-0.939)
$E\{\pi_{t+1}^f\}$	0.185 (2.570**)	
$E\{\pi_{t+1}^{nf}\}$		0.343 (3.976***)
y_t^{gap}	0.052 (0.351)	0.246 (0.932)
Δm_{t-2}	0.138 6.019***	0.253 3.198***
π_t^{imp-f}	0.506 5.925***	
π_t^{imp-nf}		0.515 1.704*
Δe_{t-1}^{RUB}	0.075 4.031***	0.052 1.695*
$R-squared$	0.77	0.73
$J-statistic$	4.63	3.08
$Prob(J-statistic)$	0.21	0.38
Инструменталды айнымалылар (Z)	$C, \pi_t^{imp-f}, \pi_{t-2}^{imp-f}, \Delta e_t^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_RUB}, \Delta ppi_t, \Delta poil_t, \Delta m_{t-2}$	$C, \pi_t^{imp-nf}, \pi_{t-2}^{imp-nf}, \Delta e_{t-1}^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_USD}, \Delta e_{t-1}^{nom_RUB}, \Delta ppi_{t-1}, \Delta poil_{t-1}, \Delta m_{t-1}$

Ескертпе: жақшада () t-statistic мәндері көрсетілген; ***, ** және * белгілері бағаланған коэффициенттің статистикалық мәнділігін білдіреді, тиісінше, мәнділіктің 1%, 5% және 10% деңгейлері кезінде

4-кесте. Гибридті жаңа кейнсиандық Филлипс қисығының шағын ашық экономика үшін бағалану нәтижелері (10) теңдеу)

Түсіндіретін айнымалылар	Тәуелді айнымалылар	
	π_t^f	π_t^{nf}
C	-0.001 (-1.334)	-0.003 (-1.215)
$E\{\pi_{t+1}^f\}$	0.221 (4.298***)	
$E\{\pi_{t+1}^{nf}\}$		0.338 (4.904***)
π_{t-1}^f	0.162 (2.241**)	
π_{t-1}^{nf}		0.243 (2.541**)
Δm_{t-2}	0.151 (3.669***)	0.195 (2.615**)
π_t^{imp-f}	0.332 (3.296***)	
π_t^{imp-nf}		0.549 (1.849*)
Δe_{t-1}^{RUB}	0.038 (2.065***)	0.067 (2.347**)
$R-squared$	0.81	0.80
$J-statistic$	6.34	2.42
$Prob(J-statistic)$	0.09	0.11
Инструменталды айнымалылар (Z)	$C, \pi_{t-1}^{imp-f}, \Delta e_t^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_RUB}, \Delta ppi_t, \Delta poil_t, \Delta m_t, \Delta m_{t-1}$	$C, \pi_{t-2}^{imp-nf}, \Delta e_{t-1}^{nom_USD}, \Delta e_{t-2}^{nom_USD}, \Delta ppi_{t-1}, \Delta poil_{t-1}, \Delta m_{t-1}$

Ескертпе: жақшада () t-statistic мәндері көрсетілген; ***, ** және * белгілері бағаланған коэффициенттің статистикалық мәнділігін білдіреді, тиісінше, мәнділіктің 1%, 5% және 10% деңгейлері кезінде

Қысқамерзімді өтімділікті болжау моделі

О.Р. Игсатов – Ұлттық Банктің Монетарлық операциялар департаментінің Ақша-кредит операциялары және алтынвалюта активтері басқармасы бастығының орынбасары.

Н.С. Мұқанов – Ұлттық Банктің Зерттеулер және статистика департаменті Макроэкономикалық болжау және мониторинг басқармасының бас маман-талдаушысы.

Инфляциялық таргеттеу (ИТ) режимі сәтті жұмыс істеу үшін бірқатар талаптарды сақтау, оның ішінде модельдеу және болжау жүйесін жетілдіру қажет. Осы жұмыс шеңберінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі (ҚҰБ) қысқамерзімді өтімділікті болжау моделін әзірледі, ол қысқамерзімді өтімділіктің ақша нарығындағы теңгерімсіздік бағытын айқындауға және ҚҰБ операцияларының оны жою үшін қажетті көлемін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл мақала ҚҰБ-ның қысқамерзімді өтімділікті болжау кезінде пайдаланатын статистикалық модельдердің ерекшеліктерін ашу арқылы бұған дейін жарияланған жұмыстарды [1] толықтырады.

I. Жаңа ақша-кредит саясаты

Қолайсыз сыртқы аяның ықпалында – негізгі экспорттау тауарлары бағасының төмендеуі аясында бола отырып 2015 жылғы тамызда Қазақстан айырбастау бағамын қатаң белгілеу саясатынан бас тарта отырып, шұғыл қарқынмен ИТ-ге өтті. ИТ-ні таңдау дамыған елдердің ақша-кредит саясатын (АКС) іске асыру кезінде осы стратегияны пайдаланудағы жағымды әлемдік тәжірибесіне байланысты болды.

ИТ-ні енгізу белгілі бір талаптардың болуын талап етінін ескере отырып, дайындалу кезеңінде ҚҰБ АКС құрылымын реформалау жөнінде бірақ жұмыс атқарды. Атап айтқанда, еркін өзгермелі айырбастау бағамының режимі белгіленді, негізгі мөлшерлеме ретінде базалық мөлшерлеме енгізілді, құралдардың жаңа жүйесі әзірленді, модельдеу мен болжау жүйесі қалыптастырылды.

Базалық мөлшерлеме ҚҰБ-ның АКС ұстанымын білдіретін негізгі құрал болды, ол негізгі мақсат – инфляцияны берілген дәліз (2016 жылдың қорытындысы бойынша 6%-8%) шегінде ұстап тұру үшін белгіленеді. Әдетте, трансмиссиялық тетік сипаттамаларын ескере отырып инфляция бойынша нысаналы деңгейге қол жеткізудің мерзімі күнтізбелік 6-8 тоқсанды құрайды. ҚҰБ-ның операциялық мақсаты таргеттелетін мөлшерлемені¹ ресми пайыздық мөлшерлемелердің базалық мөлшерлемеге жақын деңгейдегі дәлізі шеңберінде ұстап тұру болып табылады. Операциялық мақсатына қол жеткізу үшін ҚҰБ 1-кестеге сәйкес ашық нарық операцияларын² және тұрақты қолжеткізу операцияларын³ пайдаланады.

1-кесте

ҚҰБ АКС құралдарының жүйесі

Мақсаты	Құрал типі	Құрал	Кепілмен камтамасыз ету	Өткізу кезеңділігі	Беру/алу мерзімі
өтімділікті беру	тұрақты қолжеткізу операциялары	ҚҚБ-дағы валюталық своп	АҚШ доллары	банктердің сұратуы бойынша	1 күн
		ҚҚБ-дағы кері РЕПО	МБҚ	банктердің сұратуы	1 күн

¹ TONIA индексі – Қазақстан қор биржасындағы (ҚҚБ) бір күндік мәмілелер бойынша орташа алынған мөлшерлеме анық емес таргеттелетін мөлшерлеме болып табылады (КФБ).

² ҚҰБ бастамасымен аукциондық негізде жүргізілетін операциялар (РЕПО, ноттар аукционы).

³ өтімділікті белгіленген мөлшерлемелермен шектеусіз көлемде беру/сініру операциялары.

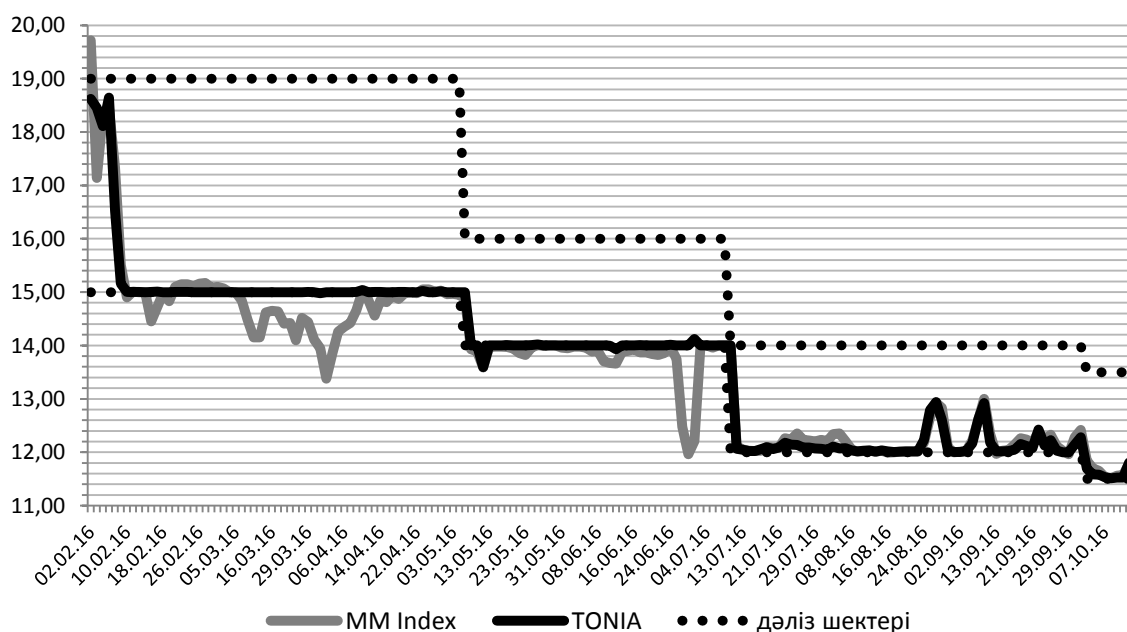
				бойынша	
	ашық нарық операциялары	ҚРҰБ-ның бағалы қағаздарды кері сағата отырып сатып алу жөніндегі аукционы	ломбардтық тізім	қажеттілігіне қарай	7 күн
өтімділікті алу		ҚОҰБ ноттарының аукционы	-	ноттарды шығару кестесіне сәйкес	7, 28, 91, 182, 364 күн
	тұрақты қолжеткізу операциялары	ҚҚБ-дағы тікелей РЕПО	МБҚ	банктердің сұратуы бойынша	1 күн
		ҚРҰБ-ның депозиттері	кепілсіз	банктердің сұратуы бойынша	1, 7 күн

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі.

ИТ-де маңызды рөл трансмиссиялық тетіктің пайыздық арнасының жұмыс істеуіне бөлінген, ол орталық банктің пайыздық саясатының болашақта инвестициялық-тұтынушылық белсенділікке ауыстыра отырып нарықтық мөлшерлемелерге және, соның нәтижесінде, инфляциялық процестерге әсерін көрсетеді. Қазақстанда ИТ-ні енгізгенге дейін пайыздық арнаның экономикалық белсенділікке әсері әлсіз болды [2]. ИТ-ге өте отырып, базалық мөлшерлеме белгіленген дәліз шегінде ауытқитын қысқамерзімді нарықтық мөлшерлемелерді қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді (1-сурет).

1-сурет

Пайыздық мөлшерлемелер дәлізі

Дереккөзі: Қазақстан қор биржасы

II. Қысқамерзімді өтімділікті болжау

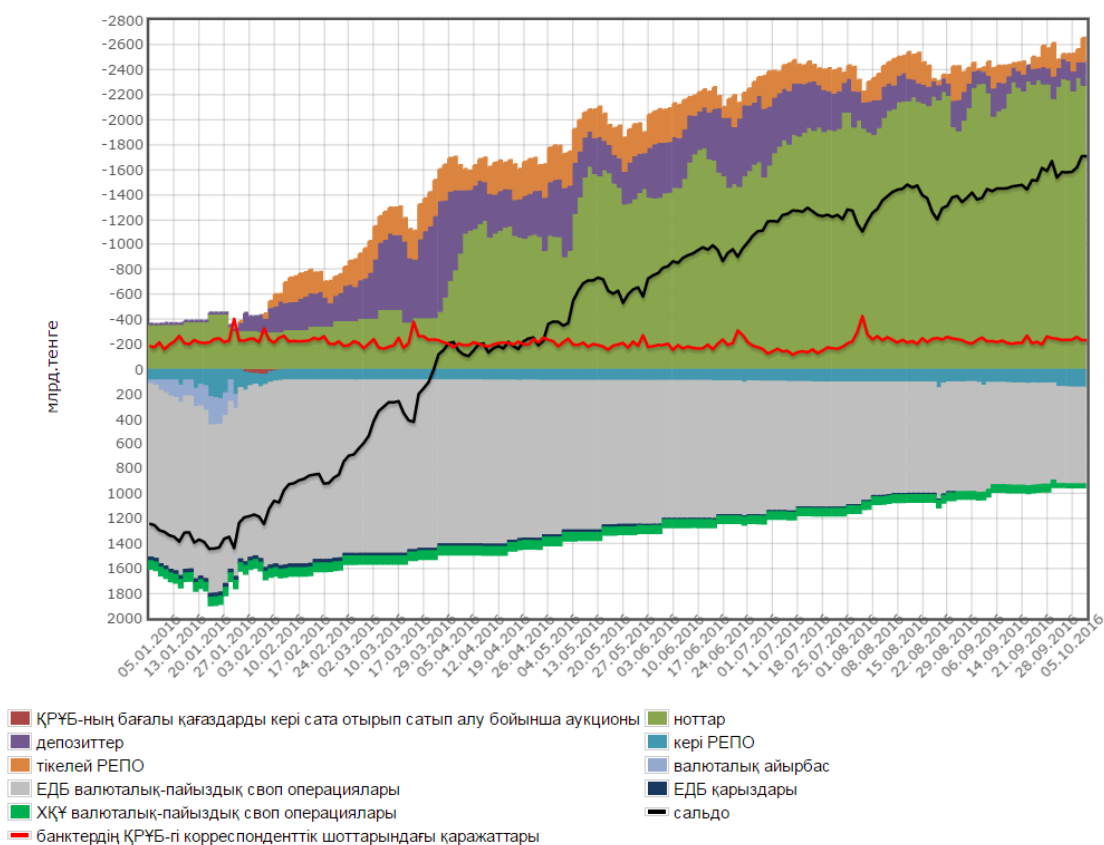
Қысқамерзімді өтімділікті болжау ИТ режимін пайдаланатын орталық банктің операциялық мақсатқа қол жеткізуіндегі маңызды буын болып табылады. Ақша нарығындағы сұраныс пен ұсыныс арасындағы айырмашылықты айқындау осындай болжаудың міндеті болып табылады. Сұраныс пен ұсыныс арасында теңгерімсіздік болған

жағдайда өтімділіктің баға айырмасы ашық нарық операцияларының көмегімен жойылады. Теорияда ақша нарығы мөлшерлемелерінің күрт өзгеруін болдырмас үшін орталық банк ашық нарық операцияларын өтімділіктің нарықтық сұранысын/ұсынысын тұрақты қолжеткізу операцияларын пайдаланбастан толық қанағаттандыратындай көлемде жүзеге асыруға тырысады [3]. Егер ҚҰБ ашық нарық операцияларын жүргізгеннен кейін ақша нарығында өтімділіктің қанағаттанарлықсыз сұранысы/ұсынысы сақталса (өтімділіктің көзделмеген күйзелістері туындаған жағдайда), нарыққа қатысушылар ұйымдасқан/ұйымдаспаған нарықтарда өз арасында қажетті мәмілелер жасасады. Тіпті болмаған жағдайда, банктер әрқашан да тұрақты қолжеткізу құралдарын «айыппұл» мөлшерлемелерімен (пайыздық дәліздің жоғарғы және төменгі шектері) пайдалана алады.

ҚҰБ ашық нарығының өтімділікті беру/алу бойынша операцияларының негізгі құралдары тиісінше бағалы қағаздарды кері сата отырып сатып алу жөніндегі аукцион/ҚҰБ ноттарының аукционы болып табылады. Қазіргі уақытта банк жүйесіндегі теңгедегі өтімділіктің құрылымдық профициті жағдайларында ҚҰБ басым түрде ҚҰБ-ның 7 күн – 1 жыл аралығындағы ноттарын пайдалана отырып, артық өтімділікті жинақтау бойынша операцияларды жүзеге асырады (2-сурет). ҚҰБ-ның мерзімі 7 күндік ноттары күн сайын шығарылады, ал өзге мерзімдері бар ноттар бекітілген кестеге сәйкес шығарылады.

2-сурет

ҚҰБ операциялары бойынша ашық позиция

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

III. Қысқамерзімді өтімділікті болжау моделі

Жетекші орталық банктердің халықаралық тәжірибесін, сондай-ақ Халықаралық валюта қорының ұсынымдарын және техникалық көмегін басшылыққа ала отырып, ҚҰБ банк жүйесіндегі қысқамерзімді өтімділікті болжау моделін (Модель) әзірледі. Модельді жасаған кезде орталық банктің жеңілдетілген теңгеріміне (2-кесте) негізделген кеңінен таралған және стандартты тәсіл⁴ пайдаланылды, себебі экономикадағы барлық негізгі ақша ағындары онда түрлі дәрежеде көрініс табады. Бұл тәсіл қысқамерзімді өтімділіктің сұранысы мен ұсынысы арасындағы тепе-теңдікті болжайды. Банктердің тарапынан қысқамерзімді өтімділікке деген сұраныс ең төмен резервтік талаптарды⁵ (ЕТРТ) орындау қажеттілігінен қалыптастырылады. Қысқамерзімді өтімділік ұсынысы ҚҰБ-ның екінші деңгейдегі банктермен (ЕДБ) нетто-операцияларының, сондай-ақ «автономды факторлардың»⁶ әсері есебінен қалыптасады. Өтімділік сұранысы пен ұсынысында теңгерімсіздік болған кезде пайда болған алшақтық ҚҰБ-ның операцияларымен жоюға жатады.

Қысқамерзімді өтімділікке сұраныс іс жүзінде белгілі (ЕТРТ) болғандықтан, Модельдің міндеті «автономды факторларды» болжау болып табылады, оларға теңгерімнің мынадай құрауыштары жатады:

- Үкіметке таза талаптар;
- Айналыстағы қолма-қол ақша;
- Теңгерімнің басқа да таза баптары;
- Таза сыртқы активтер.

Осылайша, ЕДБ корреспонденттік шоттарының көлемі теңгерімді жинақтаған кезде қалдық қағидатымен болжанады.

2-кесте

Орталық банктің жеңілдетілген теңгерімі

Активтер	Пассивтер
Таза сыртқы активтер (NFA)	Айналыстағы қолма-қол ақша (CC)
Үкіметке таза талаптар (NCG)	Теңгерімнің басқа да таза баптары (OIN)
Орталық банктің операциялары (CBO)	Банктердің резервтері (R)

$$\text{Активтер} = \text{Пассивтер}$$

$$\text{Автономды факторлар (AF)} = \text{NFA} + \text{NCG} - \text{CC} - \text{OIN}$$

$$\text{R} = \text{AF} + \text{CBO}$$

$$\Delta \text{R} = \Delta \text{AF} + \Delta \text{CBO}$$

«Автономды факторларды» болжау әрбір құрауыш бойынша жеке-жеке жүзеге асырылады, олардың күтілетін өзгерістерінің серпіні кейіннен қосылады. «Таза сыртқы

⁴ сондай-ақ «монетарлық шолу» деп аталатын

⁵ АКС құралы, оның мәні ҚҰБ шоттарында тартылатын міндеттемелерден белгілі бір пайызды резервтеу бойынша банктер үшін талаптар белгілеуді қамтиды

⁶ Орталық банктің бақылауына жатпайтын өтімділік факторлары

активтер» көрсеткішін қоспағанда, барлық «автономды факторлар» статистикалық қосалқы модельдердің көмегімен болжанады.

«Таза сыртқы активтер» – бұл елдің алтын-валюта резервтері. Алтын-валюта резервтерінің өзгеруін түсіндіретін негізгі фактор – ҚҰБ өктемдігі. Теңгенің еркін өзгермелі бағамы жағдайларында ҚҰБ ішкі валюта нарығындағы баға белгілеуге араласуын барынша азайтты. Осылайша, «таза сыртқы активтер» құрауышы өзгеріссіз қалады деп болжанады.

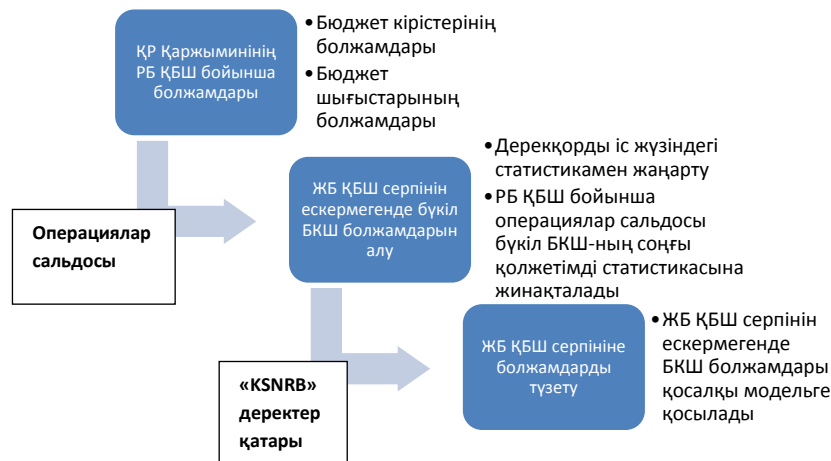
«Үкіметке таза талаптарды» шоттардың 2 санатына бөлуге болады:

1. Бірыңғай қазынашылық шот (БҚШ);
 - а. Республикалық бюджеттің қолма-қол ақшасының бақылау шоты (РБ ҚБШ);
 - б. Жергілікті атқарушы органдардың қолма-қол ақшасының бақылау шотын (ЖБ ҚБШ) қоса алғанда, қалған факторлар
2. Қаржы министрлігінің (ҚР Қаржыминінің) + пайыздар.

Бюджеттік қаражаттың негізгі серпіні РБ ҚБШ-тағы қаражаттың қозғалысымен түсіндіріледі. ҚР Қаржымині РБ ҚБШ болжамдарын ұсынады, олар іс жүзінде сондай-ақ РБ ҚБШ-тағы қаражат жетіспеген кезде ҚР Қаржымині депозиттерінің серпінін де қамтиды (мерзімінен бұрын жабу мүмкін болған жағдайда). ЖБ ҚБШ болжамдары жоқ, осы себеп бойынша ҚР Қаржыминінің депозиттерімен бүкіл БҚШ-ны болжау үшін ЖБ ҚБШ серпінін алмастыратын қосалқы модель әзірленді (3-кесте). «Үкіметке таза талаптарды» болжау құрылымы мынадай (3-сурет):

3-сурет

«Үкіметке таза талаптарды» болжау құрылымы

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

3-кесте

«Үкіметке таза талаптар» қосалқы моделінің ерекшелігі

Dependent Variable: EKS
 Method: Least Squares
 Sample: 1/05/2009 10/04/2016
 Included observations: 2830

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
KSNRB	0.742848	0.004113	180.5908	0.0000
C	1.43E+08	12643409	11.27466	0.0000

AR(1)	0.890843	0.006374	139.7563	0.0000
SAR(2)	0.069852	0.011596	6.023975	0.0000
SAR(30)	0.821442	0.038736	21.20591	0.0000
MA(61)	0.057429	0.015302	3.753100	0.0002
MA(30)	-0.782655	0.042206	-18.54364	0.0000
SMA(365)	0.170196	0.011088	15.34911	0.0000
SMA(91)	0.061438	0.015961	3.849364	0.0001
SIGMASQ	5.98E+14	5.26E+12	113.7008	0.0000
R-squared	0.978528	Mean dependent var	3.64E+08	
Adjusted R-squared	0.978460	S.D. dependent var	1.67E+08	
S.E. of regression	24488542	Akaike info criterion	36.87429	
Sum squared resid	1.69E+18	Schwarz criterion	36.89531	
Log likelihood	-52167.12	Hannan-Quinn criter.	36.88188	
F-statistic	14279.64	Durbin-Watson stat	2.123706	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Дереккөзі: Авторлардың есептеуі

мұндағы EKS – ҚР Қаржыминінің БКШ (яғни Үкіметтің барлық шоттары); KSNRB – РБ ҚБШ іс жүзіндегі серпіні.

Бұл ерекшелік РБ ҚБШ серпінінің «Үкіметке таза талаптардың» бүкіл серпінінің шамамен 74%-ын түсіндіреді, ал қалған бөлігі ЖБ ҚБШ серпінімен түсіндіріледі (SARIMA ерекшелігімен алмастырылған).

«Айналыстағы қолма-қол ақшаны» болжамдаған кезде орталық банктер ARIMA түріндегі модельдерді жиі пайдаланады, оған 2 регрессиялық процесс: AR процессі (авторегрессия) және MA процессі (жылжымалы орташа) кіреді.

ҚҰБ маусымдылықтың әр түрін (апталық, айлық және жылдық) және мерекелі күндерді есепке алуға арналған көптеген «ойдан келтірілген» ауыспалы мәндерді енгізе отырып, ARIMA қосалқы моделін әзірледі (4-кесте). Осы «ойдан келтірілген» ауыспалы мәндер қосалқы модельдің негізгі құрауыштары болып табылады және елдің ерекшелігін көрсетеді. Пайдаланылатын «ойдан келтірілген» ауыспалы мәндер 5% деңгейінде статистикалық маңызды болады.

«Ойдан келтірілген» ауыспалы мәндердің тізімі:

- $S = 1$, егер бұл айдық соңғы күні болса (жалақыны есептеу);
- $H = 1$, егер күн мемлекеттік мереке болып табылса;
- $M(x) = 1$, егер мемлекеттік мереке дүйсенбіге сәйкес келсе⁷;
- $T(x) = 1$, егер мемлекеттік мереке сейсенбіге сәйкес келсе⁶;
- $Wed(x) = 1$, егер мемлекеттік мереке сәрсенбіге сәйкес келсе⁶;
- $Th(x) = 1$, егер мемлекеттік мереке бейсенбіге сәйкес келсе⁶;
- $F(x) = 1$, егер мемлекеттік мереке жұмаға сәйкес келсе⁶;
- W1 – W48: жылдық маусымдық;
- Week1 – Week4: айлық маусымдылық;
- Monday – Friday: апталық маусымдылық;
- @TREND: аздаған үрдістің болуына түзету үшін.

4-кесте

«Айналыстағы қолма-қол ақша» қосалқы моделінің ерекшелігі

Dependent Variable: DLOG(BILL)				
Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 1/01/2010 10/04/2016				
Included observations: 1763 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
S	-0.001622	0.000478	-3.395209	0.0007

⁷ мұда (x) 1-ден 5-ке дейін өзгереді, қаралатын күнге дейінгі 2 күнді және кейінгі 2 күнді көрсету үшін.

H	-0.003439	0.000608	-5.654602	0.0000
M2	0.007177	0.000656	10.94553	0.0000
M4	0.001955	0.000636	3.072520	0.0022
T2	0.005454	0.000794	6.867070	0.0000
T3	0.003970	0.000945	4.202649	0.0000
T4	0.002409	0.000770	3.127551	0.0018
WED1	0.002218	0.000923	2.401992	0.0164
WED2	0.006159	0.000991	6.213741	0.0000
WED3	0.002799	0.001058	2.645402	0.0082
WED5	-0.004541	0.000872	-5.210514	0.0000
TH2	0.004870	0.000886	5.495723	0.0000
TH4	0.004354	0.000999	4.359843	0.0000
F2	0.004162	0.000853	4.876991	0.0000
F3	-0.004614	0.001054	-4.378947	0.0000
W10	-0.005255	0.001292	-4.065957	0.0000
W47	-0.009182	0.001642	-5.593476	0.0000
FRIDAY	0.005404	0.000250	21.63738	0.0000
TUESDAY	-0.002709	0.000283	-9.565641	0.0000
WEDNESDAY	-0.002026	0.000282	-7.183088	0.0000
@TREND	-3.04E-06	8.62E-07	-3.529760	0.0004
WEEK1	0.002392	0.000435	5.500837	0.0000
AR(1)	0.325141	0.012257	26.52657	0.0000
AR(20)	0.042362	0.009753	4.343679	0.0000
AR(40)	0.035182	0.010360	3.395880	0.0007
AR(240)	0.038149	0.011590	3.291413	0.0010
AR(250)	0.036144	0.009533	3.791548	0.0002
AR(255)	-0.051735	0.011805	-4.382391	0.0000
AR(260)	0.720995	0.015178	47.50205	0.0000
MA(260)	-0.870790	0.006360	-136.9116	0.0000
R-squared	0.742284	Mean dependent var	0.000322	
Adjusted R-squared	0.737971	S.D. dependent var	0.006283	
S.E. of regression	0.003216	Akaike info criterion	-8.624511	
Sum squared resid	0.017923	Schwarz criterion	-8.531350	
Log likelihood	7632.506	Hannan-Quinn criter.	-8.590085	
Durbin-Watson stat	1.920658			

Дереккөзі: авторлар есептері

Еуропа Орталық Банкін қоса алғанда, дамыған елдердің көптеген орталық банктері осы құрауыштың баланстағы үлесі аз болуы, сондай-ақ болжамдалуы күрделі болу себебінен балансты ақ шу (white noise) түрінде көрсете отырып, оның баптарының «қалдықтарын» болжамайды. Алайда, Қазақстан үшін осы жеке фактор бойынша сомаларды болжамдау экономика құрылымының ерекшеліктеріне байланысты (квазимемлекеттік сектордың қомақты үлесі) маңызды міндет болып табылады. «Баланстың таза басқа баптарын» болжамдау кезінде ҚҰБ ARIMA моделін (5-кесте), сондай-ақ Ұлттық қордың теңгедегі шоттың серпініне қатысты сараптамалық бағалауды пайдаланады.

ARIMA негізіндегі «Баланстың таза басқа баптарын» болжамдаудың қосалқы моделіне маңызды 16 шоттың алгебралық сомасы үшін бір қатар «ойдан келтірілген» ауыспалы мәндер кіреді. Бұл шоттарды іріктеу сараптамалық пікірге негізделеді, бұл ретте пайдаланылатын шоттар экономика тұрғысынан маңызды болып табылады және көбінесе осы жеке сектордың серпінін көрсетеді.

Пайдаланылатын «ойдан келтірілген» ауыспалы мәндер 5% деңгейінде статистикалық маңызды болады

«Ойдан келтірілген» ауыспалы мәндердің тізімі:

- $A_4 = 1$, егер күн айдың 15-16 күніне (ортасына) сәйкес келсе;
- $A_5 = 1$, егер күн айдың 16-17 күніне (ортасына) сәйкес келсе;
- $S = 1$, егер айдың соңғы жұмыс күні болса;
- Monday – Friday: апталық маусымдық.

«Баланстың таза басқа баптары» қосалқы моделінің ерекшелігі

Dependent Variable: D(TOTAL)
 Method: Least Squares
 Sample: 1/01/2012 10/04/2016
 Included observations: 1739

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
A5	-6569.002	1989.421	-3.301967	0.0010
MONDAY	1822.751	912.2238	1.998140	0.0459
A4	3954.115	1991.048	1.985947	0.0472
S	-4534.678	1731.620	-2.618748	0.0089
AR(1)	-0.330434	0.022587	-14.62912	0.0000
AR(2)	-0.154033	0.022375	-6.884170	0.0000
AR(365)	0.226480	0.015672	14.45156	0.0000
MA(365)	-0.911700	0.004028	-226.3495	0.0000

R-squared	0.616016	Mean dependent var	-189.9557
Adjusted R-squared	0.614463	S.D. dependent var	24718.40
S.E. of regression	15348.05	Akaike info criterion	22.11995
Sum squared resid	4.08E+11	Schwarz criterion	22.14508
Log likelihood	-19225.30	Hannan-Quinn criter.	22.12924
Durbin-Watson stat	2.044585		

Дереккөзі: Авторлар есептері

«Жеке факторларды» болжамдау арқылы Модель ҚҰБ-ның ЕДБ-мен ашық нарық операциялары арқылы жасаған операцияларының бағалау көлемдерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ашық нарық операциялары арқылы өтімділіктің артық сұранысын немесе ұсынысын қанағаттандыру, өз кезегінде, ақша нарығындағы пайыздық мөлшерлемелердің құбылмалылығын төмендетуге мүмкіндік береді және таргеттелетін мөлшерлемені базалық мөлшерлемеге жақын деңгейде ұстап тұру бойынша операциялық мақсатқа қол жеткізуге ықпал етеді.

Қаралған Модель жаңа және кез келген басқа статистикалық модель сияқты оның белгілі жол берулері мен кемшіліктері бар. Орталық банктің жеңілдетілген балансына негізделген тәсіл негізгі өзгерістердің маусымдық факторлар серпінін оңай сезінетін «айналыстағы қолма-қол ақшаның» өзгерістерімен түсіндірілетінін болжайды[4]. Қазақстан жағдайында, бұның дамушы экономика екенін ескерсек, «жеке факторларды» нақты болжамдауды қиындататын өзінің өзгешеліктері болады. Атап айтқанда, экономикада банк өтімділігінің жай-күйіне айтарлықтай әсер ететін квазимемлекеттік сектордың қомақты үлесінің болуын атап өтуге болады. Экономиканы фискалдық ынталандырумен («Нұрлы Жол») байланысты қомақты шығыстарды ескергенде квазимемлекеттік сектордың ықпалы күшейе түсті.

Қазіргі кезде Модель ашақтығы 28 күнге жуық құрайтын қысқамерзімді өтімділіктің болжамын қалыптастыруда, ол ТРТ-ны орындау кезеңіне сәйкес келеді. Күн сайынғы негізде болжамдарды түзету жүргізіледі. Алынған нәтижелер ашық нарығының операцияларын аукцион негізінде жүргізу үшін пайдаланылады. Жалпы алғанда, Модельдің нәтижелері банк секторындағы дисбаланстың бағытын көрсетеді.

Қысқамерзімді өтімділікті, оның ішінде экономикадағы өзгеріп отыратын ұзақмерзімді үрдістерді көрсету үшін респецификация мәні бойынша кезең-кезеңімен қайта қаралатын «жеке факторлардың» әрбір қосалқы моделі бойынша модельдеу процесін жетілдіру бойынша тұрақты түрде жұмыс жүргізілуде.

Әдебиттер тізімі:

1. Мұқанов Н., Қалымбетов А., “Ақша нарығының мөлшерлемелерін реттеу мақсатында өтімділікті болжамдау” *Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің экономикалық шолуы*, №3, 2015 жыл, (http://www.nationalbank.kz/cont/publish610836_30139.pdf);
2. Starr, Marta A. 2004. “Does money matter in the CIS? Effects of monetary policy on output and prices.” *Journal of Comparative Economics*, American University, Washington;
3. Gray, Simon T. 2008. “Liquidity forecasting.” *CCBS Handbook №27*, Bank of England;
Cabrerо, G. Camba-Mendez, A. Hirsch, F. Nieto (2002) “Modelling the Daily Banknotes in the Context of the Liquidity Management of the European Central Bank”. European Central Bank Working Paper No. 142.

Қызметкерлердің еңбек (қызметті) атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті сақтандыру

Ж. Маметқұлов – «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» РМБ Қарағанды филиалының қаржы қызметін пайдаланушылар құқығын қорғау және қаржы ұйымдарын бақылау бөлімінің бас маманы.

2015 жылы 10 мамырда Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 27 сәуірдегі «Исламдық қаржыландыру және сақтандыру мәселесі бойынша «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» «Қызметкерлердің еңбек (қызметті) атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына кейбір түзетулер енгізілді.

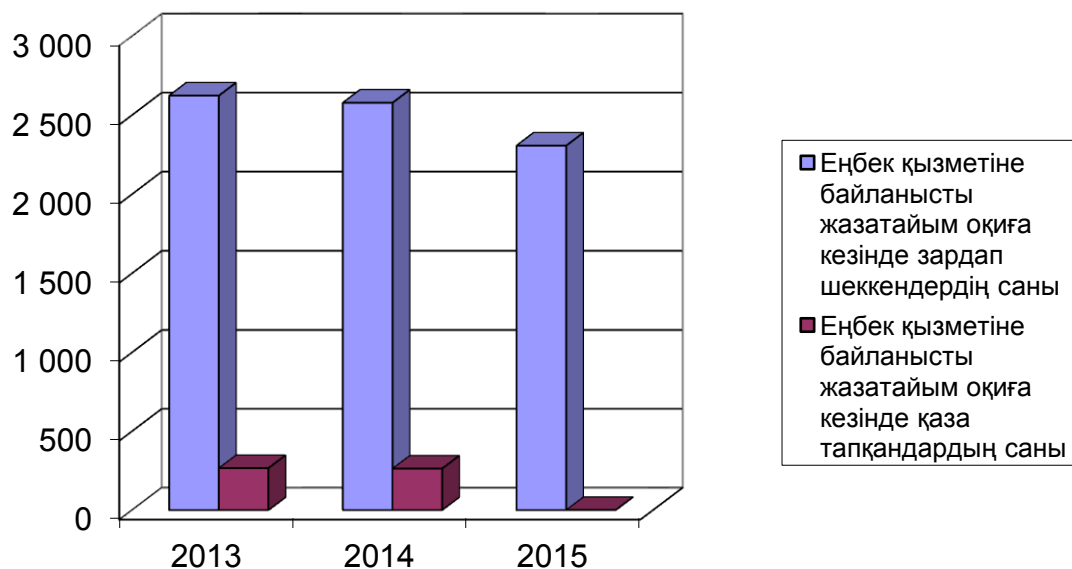
Түзету енгізудің басты мақсаты сақтандыру төлемдері жүйесіне қаржылық тұрақтылық пен тұрақтылықты қамтамасыз ету қызметкерлердің еңбек (қызметті) атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті сақтандыру жүйесін жетілдіру болып табылады. Аталған мақалада «Қызметкерлердің еңбек (қызметті) атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңының негізгі аспектілері көрсетілген.

Қызметкерлер еңбек (қызмет) міндеттерін атқару барысында кәсіби еңбек ептіліктерін жою тәуекелі туындайды.

Жалпы алғанда 2013 жылдан 2015 жыл аралығында еңбек қызмет барысында Қазақстан бойынша бақытсыздық жағдайынан зардап шеккендер 12,0% (2013 жылы 2623 жағдайдан 2015 жылы 2307 жағдайға дейін төмендеген), сонымен қатар еңбек қызметіне байланысты бақытсыздық жағдайында қайтыс болу 13,9% азайған (2013 жылы 266 жағдай 2015 жылы 229 жағдай).

1 Сурет

2013-2015 жылдардағы Қазақстан Республикасындағы өндірістік жарақат динамикасы

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің статистикасы бойынша Ресми интернет-ресурсы.

Өлеуметтік кепілдікті қамтамасыз ету мен жұмыс берушіні қызметкерлердің қауіпсіздігінен ақша үнемдеуге шақыру үшін бақытсыздық жағдайынан міндетті сақтандыру заңмен енгізілген болатын.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 182 бабының 2 тармағына сәйкес жұмыс беруші қызметкерді жұмыс (қызмет) атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан сақтандыруға міндетті [3].

Қызметкерлерді жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан сақтандыру ережесі Қызметкерлердің еңбек (қызметті) атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көрсетілген (әрі қарай - БЖМС туралы Заң).

БЖМС Заңы мемлекеттік мекеменің қызметкерлерінің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан сақтандыру тәртібін реттемейді.

Қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру нысаны қызметкердің бақытсыздық жағдайындағы зиян келтірілген оның кәсіби еңбекке жарамдылығын жоюға алып келген немесе өмірін қиған мүліктік, өмірі мен денсаулығы мүддесі болып табылады [1].

Қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайында міндетті түрде сақтандырудың мақсаты қызметкерге сақтандыру төлемдерін жасау арқылы қызметкердің мүліктік мүддесін қорғау болып табылады.

Қызметкерді бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандырудың негізгі принципі мыналар болып табылады:

– тараптардың қызметкерді міндетті түрде сақтандыру келісімшарты бойынша өз міндеттерін орындауын қамтамасыз ету;

– жұмыс берушінің еңбек қауіпсіздігін арттырудағы экономикалық түрдегі мүддесі.

БЖМС туралы Заңға сәйкес қызметкерді бақытсыздық жағдайдан міндетті түрде сақтандыру келісімшартына қол қойған сақтандырушы – жұмыс беруші.

БЖМС туралы Заңның 8 бабының 2 тармағына сәйкес сақтандырушы міндеттенеді:

1) Аннунитетті сақтандыру класы бойынша «өмірді сақтандыру» саласындағы сақтандыру әрекетін жүзеге асыру құқығы бар, лицензия алған заңды тұлғамен қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру келісім шартына отыру (әрі қарай –Сақтандырушы):

1-1) сақтанушы қызметін жүзеге асыруды бастаған айдан кейінгі айдың бірінші онкүндігі ішінде сақтандырушымен қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шартын жасасуға;

2) сақтандыру сыйлықақысын қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шартында белгіленген мөлшерде, тәртіппен мен мерзімде төлеуге және өзіндегі сақтандыру жөніндегі барлық құжаттардың Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сақталуын қамтамасыз етуге;

2-1) мен қызметкердің (қызметкерлердің) кәсіптік тәуекел сыныбы өзгерген кезден бастап он жұмыс күні ішінде бұл туралы сақтандырушыны хабардар етуге;

3) сақтандыру жағдайларының алдын алуға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыруға;

4) жазатайым оқиғаның басталғаны туралы өзіне белгілі болғанда, бұл туралы дереу, бірақ үш жұмыс күнінен кешіктірмей сақтандырушыға хабарлауға;

5) уәкілетті орган мен сақтандырушы өкілдерінің міндетті түрде қатысуымен сақтандыру жағдайларының басталу мән-жайларын тексеруді қамтамасыз етуге;

6) сақтандыру жағдайының басталуын, сондай-ақ оның келтірген залалын дәлелдеуге;

7) сақтандыру төлемін есептеу үшін қажетті құжаттарды шартта белгіленген мерзімде сақтандырушыға ұсынуға;

8) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қызметкерлерді міндетті медициналық тексеруден уақтылы өткізуді қамтамасыз етуге;

9) қызметкерлердің сақтандыру жағдайы алдындағы еңбек жағдайлары туралы құжаттарды уәкілетті органға және денсаулық сақтау ұйымдарына ұсынуға;

10) қызметкерлерді еңбектің қауіпсіз әдістері мен тәсілдеріне өндірістен кол үздірмей оқытуға;

11) уәкілетті органның жазатайым оқиғалардың профилактикасы, олардың алдын алу мен тексеру мәселелері жөніндегі шешімін орындауға;

12) өзінің қайта ұйымдастырылуы және таратылуы туралы сақтандырушыға уақтылы хабарлауға;

13) сақтандыру жағдайынан келетін залалдарды азайтуға бағытталған шаралар қолдануға;

14) сақтандыру жағдайының басталуына жауапты тұлғаға талап қою құқығының сақтандырушыға ауысуын қамтамасыз етуге;

15) БЖМС туралы Заңға сәйкес көзделген жағдайларда, қызметкердің немесе қызметкердің қайтыс болуына байланысты зиянды өтетуге құқығы бар адамның пайдасына қызметкерді жазатайым оқиғадан міндетті сақтандыру шартында белгіленген сақтандыру сомасы шегінде аннуитет шартын жасасуға міндетті [1].

Қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыруда Қазақстан Республикасының заңнамасына қарсы келмейтін басқа құқықтар мен міндеттер болуы мүмкін [1].

Қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру БЖМС туралы Заңға және Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес еңбек (қызмет) міндеттерін атқаруда қызметкердің өмірі мен денсаулығына залал келу оның пайдасына шешілуі сақтандырушы мен сақтанушы арасындағы келісілген шарт негізінде күшіне енеді [1].

Қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру келісілген келісімшарт бойынша белгіленген күннен бастап күшіне енеді, келісімшарт күшіне енген күннен бастап он екі айға келісімге отырады. Жұмыс берушінің қызметі он екі айдан кем жағдайда басқаша қаралады.

Қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шарты сақтандырудың барлық мерзімінде және бірінші күшіне енген сақтандыру жағдайы бойынша өз әрекетін тоқтатпайды[1].

Сонымен, бекітілген жағдайда қызметкердің кәсіби еңбек қабілеттілігінің жоғалу деңгейі немесе ұзарту(қайта куәлік ету) немесе қайтыс болуы жағдайында жұмыс беруші қызметкерге немесе Қазақстан Республикасының заңнама актілеріне сәйкес қызметкердің қайтыс болуына байланысты аннуитетті сақтандырудың лицензиялық құқығы бар сақтандыру ұйымымен таңдалған тұлғаға келтірген залал орнын толтыру.

БЖМС туралы Заңмен аннуитет келісімшартына отыру міндетті сипат болып қаралады.

Бекітілген жағдайда қызметкердің кәсіби еңбек қабілеттілігінің жоғалу деңгейі немесе ұзарту (қайта куәлік ету) медициналық-әлеуметтік сараптама және тұрғындарды әлеуметтік қорғау саласындағы уәкілетті органдардың өңірлік бөлімшелерінде кәсіби еңбек қабілеттілігінің жоғалуы туралы анықтама арқылы анықталады. Жазатайым оқиға күні:

– жұмыста мертігу салдарынан қызметкер қайтыс болған немесе оған кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі белгіленген кезде – жазатайым оқиға туралы актіде көрсетілген жазатайым оқиға күні;

– кәсіптік ауруының анықталуы салдарынан қызметкерге кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі белгіленген кезде – кәсіптік патология саласында мамандандырылған медициналық, сараптамалық көмек көрсетуді жүзеге асыратын денсаулық сақтау ұйымының қорытынды берген күні жазатайым оқиға күні болып табылады. Бұл ретте, мыналар:

Қызметкердің қайтыс болуына немесе оған кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесін белгілеуге байланысты табысты (кірісті) жоғалтуға қатысты зиянның мөлшері

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің талаптарына сәйкес айқындалады.

Өзіне кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесін бестен жиырма тоғыз пайызды қоса алғанға дейін белгілеуге байланысты қызметкердің табысты (кірісті) жоғалтуына қатысты зиянды өтеуді сақтанушы Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес жүзеге асырады.

Өзіне кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесін отыздан бір жүз пайызды қоса алғанға дейін белгілеуге байланысты қызметкердің табысты (кірісті) жоғалтуына қатысты зиянды өтеу ретінде қызметкерге тиесілі ай сайынғы сақтандыру төлемін сақтандырушы жүзеге асырады.

Өтеуге жататын жоғалтылған табысты (кірісті) есептеу үшін ескерілетін орташа айлық табыстың (кірістің) мөлшері қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шартын жасасу күні тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген ең төмен жалақының он еселенген мөлшерінен аспайды.

Сақтандыру төлемінің мөлшері еңбекке қабілеттілігінен айырылу жағдайына Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төленетін әлеуметтік төлем шегеріліп жүзеге асырылады.

Өзіне кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесін бір жылдан аспайтын мерзімге белгілеуге байланысты қызметкердің табысты (кірісті) жоғалтуына қатысты зиянды өтеу ретінде тиесілі сақтандыру төлемін сақтандырушы ай сайын аннуитет шарты негізінде жүзеге асырады. Бұл ретте, сақтандырушы бірінші сақтандыру төлемін осы Заңның 20-бабының 2-тармағында көзделген құжаттарды ұсынған кезден бастап жеті жұмыс күні ішінде жүзеге асырады.

Өзіне кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесін бір жыл және одан да көп мерзімге белгілеуге байланысты қызметкердің табысты (кірісті) жоғалтуына қатысты зиянды өтеу ретінде тиесілі сақтандыру төлемі осы Заңның 23-бабына сәйкес сақтанушымен жасалған аннуитет шартына сәйкес қызметкердің кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесін белгілеу не ұзарту (қайта қуәландыру) мерзіміне тең, бірақ қызметкердің Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру туралы заңнамасында белгіленген зейнеткерлік жасқа жетуі мерзімінен аспайтын мерзім бойы қызметкердің пайдасына аннуитеттік төлемдер түрінде жүзеге асырылады.

Табысты (кірісті) жоғалтуға байланысты зиянды өтеу ретінде сақтандырушы жүзеге асыратын сақтандыру төлемдерінен міндетті зейнетақы жарналары ұсталады және бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорына аударылады.

Жазатайым оқиға болған кезде қызметкердің қайтыс болуына байланысты, сондай-ақ орын алған жазатайым оқиғаның салдарынан оның денсаулығының нашарлау себебі бойынша зиянды өтеу жөніндегі сақтандыру төлемі Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес зиянды өтету құқығы бар тұлғалардың пайдасына аннуитеттік төлемдер түрінде Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде белгіленген мерзім бойы жүзеге асырылады.

БЖМС туралы Заңда көзделген жағдайларда, пайда алушылар болып табылатын өзге де тұлғалардың сақтандыру төлемін алуға құқығы бар.

Аннуитет шарты бойынша аннуитеттік төлемдерді есептеу тәртібі Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актісінде айқындалады.

Өмірі мен денсаулығына келтірген зиян үшін белгіленген тәртіппен жауапты деп танылған заңды тұлға таратылған жағдайда, зардап шеккен қызметкермен не қызметкердің қайтыс болуына байланысты зиянды өтетуге Қазақстан Республикасының заңнамалық актісіне сәйкес құқығы бар адаммен БЖМС туралы Заңында көзделген тәртіппен аннуитет шарты жасалады.

Сақтандырушы қызметкерге кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі белгіленген жағдайда оның денсаулығының зақымдануынан туындаған қосымша шығыстарды өтеуді осы шығыстарды шеккен қызметкер не тұлға ұсынған, осы шығыстарды

растайтын құжаттардың негізінде жүзеге асырады. Бұл ретте, Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы заңнамасына сәйкес тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлеміне кіретін шығыстар сақтандырушының өтеуіне жатпайды.

Денсаулықтың зақымдануынан туындаған қосымша шығыстарды өтеу жөніндегі сақтандыру төлемдерінің жиынтық мөлшері мынадай мөлшерлерден (республикалық бюджет туралы заңмен тиісті қаржы жылына белгіленген айлық есептік көрсеткіштерде) аспауға тиіс:

1) кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі отыздан елу тоғыз пайызды қоса алғанға дейін белгіленген кезде – 500;

2) кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі алпыстан сексен тоғыз пайызды қоса алғанға дейін белгіленген кезде – 750;

3) кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі тоқсаннан бір жүз пайызды қоса алғанға дейін белгіленген кезде – 1000.

Денсаулықтың зақымдануынан туындаған қосымша шығыстарды өтеу жөніндегі сақтандыру төлемдерін сақтандырушы осы шығыстарды шеккен қызметкер не тұлға осы шығыстарды растайтын құжаттарды ұсынған кезден бастап жеті жұмыс күні ішінде, БЖМС туралы Заңында белгіленген мөлшерлер шегінде жүзеге асырады.

Денсаулықтың зақымдануынан туындаған қосымша шығыстарды өтеу жөніндегі жиынтық сақтандыру төлемдерін сақтандырушы БЖМС туралы Заңның екінші бөлігінде айқындалған мөлшерлер шегінде, кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айырылудың алғаш рет белгіленген тиісті дәрежесі бойынша жүзеге асырады.

Зардап шеккен қызметкер қайтыс болған жағдайда, оны жерлеуді жүзеге асырған тұлғаға сақтандырушы жерлеуге жұмсалған шығыстарды бір жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде өтейді.

БЖМС туралы Заңында көзделген сақтандыру төлемінің (сақтандыру төлемдерінің) және (немесе) жерлеуге жұмсалған шығыстардың мөлшері қызметкерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру шартында белгіленген сақтандыру сомасының мөлшерінен асып түскен жағдайда, айырма сақтандырушыға сақтанушының есебінен төленеді.

Сақтандыру төлемін аударуға байланысты шығыстар сақтандырушының есебінен жүргізіледі.

01.01.2016ж. қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру 2014 жылға қарағанда 35,16% кеміді және 6 665 915 мың теңгені құрап отыр (1 Кесте).

1 кесте

2013-2015жж. аралығында Қазақстан Республикасындағы сақтандыру келісімшарты бойынша төленген сақтандыру төлемдері

Мың теңге

№	Сақтандыру класының атауы	2013ж.	2014ж.	2015ж.
1	Қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру	8 182 153	10 281 011	6 665 915

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми интернет-ресурсы

01.01.2016ж. қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру класы бойынша төлем көлемі Қарағанды облысында 1 912 333 мың теңге болды, ол аумақтағы жалпы төлемнің 55,92% құрап отыр. 2014 жылмен салыстырғанда аталған көрсеткіш 42,87% кеміді. (2 Кесте).

2013-2015жж. аралығында Қарағанды облысында жүзеге асырылған сақтандыру төлемдері

Мың теңге

№	Облыс атауы	2013ж.		2014ж.		2015ж.	
		Міндетті түрде сақтандыру класы бойынша барлығы	Оның ішінде қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру	Міндетті түрде сақтандыру класы бойынша барлығы	Оның ішінде қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру	Міндетті түрде сақтандыру класы бойынша барлығы	Оның ішінде қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру
1	Қарағанды облысы	3 163 377	2 300 045	4 629 670	3 347 345	3 419 558	1 912 333

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми интернет-ресурсы

01.2016ж., қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру класы бойынша төлем көлемі 2014 жылы 5,12% артты және 21 509 052 мың теңгені құрап отыр (3 Кесте).

3 кесте

2013-2015жж. аралықтағы Қазақстан Республикасының сақтандыру келісімшарты бойынша қабылданған сақтандыру сыйақылары

Мың теңге

№	Сақтандыру класы	2013ж.	2014ж.	2015ж.
1	2	3	4	5
1	қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру класы бойынша төлем көлемі	18 381 036	20 461 621	21 509 052

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми интернет-ресурсы

Қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру класы бойынша жалпы төлем көлемі Қарағанды облысында 01.01.2016ж. 2 544 185 мың теңге, ол міндетті түрде сақтандырудың барлық класы бойынша қабылданған жалпы соманың 49,20 % құрап отыр. 2014 жылмен салыстырғанда аталған көрсеткіш 54,96% кеміген. (4 Кесте).

**2013-2015жж. Сақтандыру келісімшарты бойынша
қабылданған сақтандыру сыйақылары**

Мың теңге

№	Облыс атауы	2013ж.		2014ж.		2015ж.	
		Міндетті түрде сақтандыру класы бойынша барлығы	Оның ішінде қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру	Міндетті түрде сақтандыру класы бойынша барлығы	Оның ішінде қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру	Міндетті түрде сақтандыру класы бойынша барлығы	Оның ішінде қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру
1	Қарағанды облысы	7 768 065	5 526 858	8 059 870	5 648 590	5 170 672	2 544 185

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми интернет-ресурсы

Сонымен, БЖМС туралы Заңына енгізілген өзгертулер жұмыс беруші мен Сақтандыру компаниясының арасындағы жауапкершілікті бөліп қарастырады және мына жағдайларды реттейді: сақтандыру жағдайы мерзімін, зиянның орнын толтыру сомасын, ай сайынғы (аннуитетті) төлемнің максималдық көлемін сонымен қатар, қосымша шығындардың сақтандыру төлемінің максималды көлемін бөліп қарастырады.

Сонымен қатар мақалада берілген ақпарат Ұлттық Банктің Қарағанды филиалымен жергілікті билік өкілдерінің аймақтағы ірі кәсіпорындар өкілдерінің жұмыс берушілердің қызметкерлердің жұмысын (қызметін) одан әрі жақсарту бойынша және сақтандыру мекемелерімен сақтандыру келісімшартынан алынған сақтандыруды қорғауды қамтамасыз ету бойынша бірлесіп жұмыс істеуді жалғастыруын, сонымен қатар Қарағанды филиалының аймақ тұрғындарының қаржылық сауаттылықтарын әрі қарай арттыруға қатысуының жалғасы болуын айтып өткім келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Қызметкердің жұмыс (қызмет) міндетін атқару барысындағы бақытсыздық жағдайынан міндетті түрде сақтандыру туралы» Заңы;
2. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі;
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі.

**«Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға)
және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы»
Қазақстан Республикасының Заңына түсіндірмелер**

*Сахов Н.С. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің үйлестіру департаменті
(Астана қаласы) Құқықтық қамтамасыз ету басқармасының бастығы*

Мақалада «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының (бұдан әрі – КЖТҚҚ) негізгі жаңалықтары оның жаңалықтарын және оның нормаларын банктер және сол сияқты мемлекеттік органдар іс жүзінде іске асыру кезінде туындайтын проблемаларды жан-жақты ашып көрсету мақсатында қаралды. Мақала Қазақстан үшін ғана емес, сонымен қатар көптеген басқа елдер үшін маңызды тақырыпқа жазылды. Қазіргі кезде қылмыстық жолмен кірістерді жылыстату саласындағы қылмыстық іс-әрекет тұрақты жетілдірілуімен сипатталады және сондықтан кемшіліктерді заңнамалық деңгейде уақтылы анықтау және салдарларды жою және осындай қылмыстардың өсуін болдырмау мақсатында түзетулерді жедел енгізу өте маңызды.

Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жүйесін құқықтық реттеу

Кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл мәселелері Қазақстан Республикасында ғана емес, сонымен қатар кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктің басқа мемлекеттерінде де ерекше орын алады. Заңсыз кірістерді заңдастыруға қарсы күресті шын мәнінде қылмысты, оның есірткі бизнесі мен терроризм сияқты аса қауіпті нысандарын қоса алғанда бақылаудың аса маңызды құралы деп санауға болатындықтан, – Қазақстанда Заңсыз кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл бойынша жалпы танылған қағидаттар мен тетіктерді енгізу процесінің құқықтық қана емес, сонымен қатар үлкен қоғамдық-саяси мәні бар [1].

Кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктің көптеген мемлекеттерінен айырмашылығы Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық процестер барынша жақсартылған макро- және микроэкономикалық көрсеткіштермен, өз кезегінде Қазақстанның 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруі жөніндегі тұжырымдама, «Қазақстан – 2050» стратегиясы сияқты ұзақмерзімді стратегиялық құжаттарды іске асыру үшін қабылданған Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы⁸ шеңберіндегі жаңа даму кезеңімен көшу процестерімен, халықтың әлеуметтік қажеттілігіне арналған бюджеттік шығыстар мөлшерінің арттырумен, кәсіпкерліктің барлық түрінің даму процестерімен, халықтың өмір сүру деңгейінің арытумен, сондай-ақ әлемдік экономикалық қоғамдастыққа ықпалдасу процестерімен сипатталады.

Соңғы жылдары әлемде қылмыстық әрекеттің жаңа түрлерінің пайда болуы және бұрынғы түрлерінің жетілуі байқалады. Бүгінгі күні қылмыстық жолмен алынған ақшаны заңдастыру және терроризмді қаржыландыру әдістерінің жылдам дамуын байқауға болады. Бұл түрдің қылмыстық қызметін сандық және сапалық жағынан өсуі, ұйымдастырылуының күшеюі, жаңа құралдарының пайда болуы және халықаралық деңгейдегі қаржы арналары арқылы қылмыстық жолмен алынған қаржылай қаражаттың орнын ауыстырудың одан әрі айралы әдістерін пайдалану сияқты құрамдас бөліктермен сипаттауға болады. Себебі заңсыз баю мақсатында жасалатын экономика саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар іс жүзінде барлық елдерге, әлемдік қоғамдастыққа айтарлықтай материалдық шығын әкеледі, осы қылмыс түрінің операцияларымен және олардың салдарымен күрес жүргізу жөніндегі процестерді күшейту қажет [2].

⁸Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 1 тамыздағы № 874 Жарлығымен бекітілген

Жоғарыда көрсетілген жағдайлар экономикалық қылмыспен күрес жүргізуде жаңа бағдарлар белгілеу, заманауи болмысты ескере отырып нормативтік және әдістемелік базаны жетілдіру қажеттілігін туындатады.

Қазіргі кезде Қазақстанда қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы елдің Конституциясына негізделеді, КЖТҚҚ туралы заңнан және Қазақстан Республикасының өзге нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

Бұл ретте КЖТҚҚ туралы заңның 2-бабының 2-тармағында егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта КЖТҚҚ туралы заңдағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылатындығы айтылған.

«Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жалпы ережелері

КЖТҚҚ туралы заңды қабылдауға деген қажеттілік көптеген факторларға байланысты болды. Біріншіден, Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттері, оларға сәйкес Қазақстан қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастырумен (жылыстатумен) және терроризмді қаржыландырумен күресуге тиіс. Бұл – осындай заңды қабылдаудағы негізгі себептердің бірі. Сонымен қатар ұлттық заңнама ФАТФ⁹ ұсынымдарына сәйкестендіріледі.

Қазақстанда КЖТҚҚ туралы заң 2009 жылғы 28 тамызда қабылданды. Алты жылда, аталған Заң он үш рет өзгерістер мен толықтыруларға ұшырады. Мұндай өзгерістердің негізгі мақсаты мыналар болып табылады:

- Қазақстан Республикасының заңнамасын халықаралық стандарттарға және ақшаны жылыстату және терроризмді қаржыландыру тәуекелін бағалауға негізделген тәсілді пайдалана отырып, ФАТФ-тың қабылданған жаңартылған ұсынымдарына сәйкес келтіруге қатысты ЕАГ¹⁰ өзара бағалау есебінің ұсынымдарын орындау;
- біздің еліміз ратификациялаған халықаралық құжаттардың талаптарын іске асыру;
- қазіргі бар заңнамадағы құқықтық кемшіліктерді жою;
- Қазақстан Республикасының заңнамасының іс-әрекеттерін Бірыңғай экономикалық кеңістік шеңберінде үлестіру мен үндестіру және басқалары.

КЖТҚҚ туралы заң қаржы мониторингі субъектілерінің тізбесін, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) және терроризмді қаржыландыру процестерінің алдын алу шараларын, тиісті тексерулердің өлшемдерін, мәліметтер жинауды, осы саладағы заңнама нормаларының сақталуын бақылау рәсімдерін қамтитын ережелерден тұрады.

Бұдан басқа, КЖТҚҚ туралы заң қаржы мониторингі жөніндегі уәкілетті органның құзыретін айқындайтын ережелердің, оның міндеттерінің, функцияларының, құқықтары мен міндеттерінің, өзара іс-әрекет ету тәртібінің және халықаралық ынтымақтастықтың болуымен сипатталады.

2016 жылғы 1 сәуірден бастап «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 2 тамыздағы №343 Қазақстан Республикасы Заңының қаржы мониторингі субъектілерінің тізімін көздейтін норма қолданысқа енгізілді. Мәселен, КЖТҚҚ туралы заңда қаржы мониторингі субъектілерінің тізбесі мынадай болып кеңейді:

⁹ ФАТФ (FATF) – ақшаны жылыстатумен күрестің қаржылық шараларын әзірлеу тобы, ЕАТ – бұл қылмыстық кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі Еуразиялық топ, ол ФАТФ сияқты өңірлік топ болып табылады

¹⁰ ЕАГ – бұл Қылмыстық кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі Еуразиялық топ, ол ФАТФ түрі бойынша өңірлік топ болып табылады

-
- лизинг беруші ретінде лизингтік қызметті лицензиясыз жүзеге асыратын дара кәсіпкерлер және заңды тұлғалар;
 - ломбардтар;
 - бағалы металдармен және асыл тастармен, олардан жасалған зергерлік бұйымдармен операцияларды жүзеге асыратын дара кәсіпкерлер және заңды тұлғалар;
 - жылжымайтын мүлікті сатып алу-сату мәмілелерін жүзеге асыру кезінде делдалдық қызметтер көрсететін дара кәсіпкерлер және заңды тұлғалар.

КЖТҚҚ туралы заңның шеңберінде аталған қаржылық мониторинг субъектілері (адвокаттарды қоспағанда) «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының ережелерінде белгіленген тәртіппен қаржылық мониторинг жөніндегі уәкілетті органға қызметін жүзеге асыруды бастауы немесе тоқтатуы туралы хабарламалар жіберуге міндетті [4].

Айтылғандардан басқа, 2016 жылғы ақпан айында КЖТҚҚ туралы заңға қаржылық мониторинг субъектілері және мемлекеттік органдар терроризмді және экстремизмді қаржыландыруға байланысты ұйымдар мен тұлғалардың тізбесіне енгізілген ұйымдарға және (немесе) жеке тұлғаға, не аталған тізбеге енгізілген жеке тұлға бенефициарлық меншік иесі болып табылатын ұйымға тиесілі ақшаны және (немесе) өзге мүлікті беруді, қайта құруды, иеліктен шығаруды немесе ауыстыруды тоқтата тұру бойынша қабылдайтын шаралар болып табылатын ақшамен және (немесе) өзге мүлікпен операцияларды тоқтатып қою ұғымы қолданысқа енгізілді.

Оның үстіне, жоғарыда аталған Заңға сәйкес қаржылық мониторингке жататын ақшамен және (немесе) өзге мүлікпен операциялардың мемлекеттік бағалы қағаздармен және мемлекеттік емес бағалы қағаздармен мәмілелер бойынша аражігі ажыратылды, сондай-ақ осындай мониторингке жататын мәмілелердің жаңа түрлері пайда болды, және тиісінше, осындай операциялардың шекті сомалары да өзгертілді.

Мәселен, ұйымдастырылған нарықта ашық сауда-саттық тәсілімен жасалған репо операцияларын қоспағанда, облигациялармен және мемлекеттік бағалы қағаздармен мәмілелер, егер операциялар сомасы 45 миллион теңгеге тең немесе одан асатын болса не 45 миллион теңгеге балама шетел валютасындағы сомаға тең немесе одан асатын болса, қаржылық мониторингке жатады.

Бағалы қағаздармен мәмілелер, сондай-ақ ақшамен, бағалы металдармен және асыл тастармен, олардан жасалған зергерлік бұйымдармен және өзге құндылықтармен (бағалы металдардан дайындалған ұлттық валюта монеталарын қоспағанда) жасалған ломбардтық операциялар, егер осындай операциялардың шекті сомалары 3 миллион теңгеге тең немесе одан асатын болса немесе 3 миллион теңгеге балама шетел валютасындағы сомаға тең немесе одан асатын болса, қаржылық мониторингке жатады.

Ұйымдастырылған нарықта ашық сауда-саттық әдісімен репо операцияларын қоспағанда, егер операциялар сомасы 7 миллион теңгеге тең болса не шетел валютасындағы сомасы баламасында 7 миллион теңгеге тең келетін не одан асатын болса, инвестициялық пай қорларының акцияларымен және пайларымен мәмілелер осындай мониторингке жатады.

Бұл ретте КЖТҚҚ туралы заңда Егер ақшамен және (немесе) өзге мүлікпен операция шетел валютасымен жүзеге асырылатын болса, оның теңгеге балама сомасы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес айқындалған, осындай операция жасалған күнгі валюта айырбастаудың нарықтық бағамы бойынша есептеледі.

Қаржы мониторингі субъектілерінде бұдан бұрын клиент (оның өкілі) және бенефициарлық меншік иесі туралы мәліметтердің дәйектілігін және жаңартылғанын тексеруі мүмкін болмаған жағдайда, сондай-ақ клиент жасайтын операцияларды зерттеу процесінде клиент іскерлік қарым-қатынастарды қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыру мақсатында пайдаланатыны туралы күдік туындаған жағдайда, клиентпен іскерлік қарым-қатынастарды тоқтату мүмкіндігі болса, қазір қаржы мониторингі субъектілерінде бұл мүмкіндік жойылғанын атап

өткен жөн. Қазіргі кезде, осындай норманы КЖТҚҚ туралы заңнан алып тастау қаржы мониторингі субъектілеріне осындай күдікті клиенттермен іскерлік қарым-қатынастарды тоқтату рәсімін жүргізуді шамамен қияндатады.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне төлемдер және төлем жүйелері мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2016 жылғы 26 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңымен түзетулер, оның ішінде КЖТҚҚ туралы заңға да түзетулер енгізілгенін атап өткен жөн. Енгізілген өзгерістерге сәйкес 2017 жылғы 1 шілдеден бастап өзара сақтандыру қоғамдары қаржы мониторингі субъектілері болып табылады, тиісінше бұл ұйымдарға КЖТҚҚ туралы заңнамада көзделген талаптар мен шектеулер қолданылады.

КЖТҚҚ туралы заңның 5-бабы 8-тармақпен толықтырылды, оған сәйкес қаржы мониторингі субъектілері қаржы мониторингінің басқа субъектілерін қоса алғанда, өзге адамдарға клиенттерді (өкілдерді) және бенефициар меншік иелерін тиісті түрде тексеру жөніндегі шараларды осындай адамдармен жасалатын шарттар негізінде қолдануды тапсыруға құқылы.

КЖТҚҚ туралы заңның 5-бабына енгізілген түзетулерге сәйкес шарт негізінде басқа тұлғаға тиісті тексеру бойынша шаралар қолдануды тапсырған қаржы мониторингі субъектісі:

1) осындай тұлға қаржы мониторингі субъектісінің ішкі бақылау қағидаларын шарт талаптарын ескере отырып сақтауын қамтамасыз етуге;

2) осындай тұлғадан клиенттер (оның өкілі), бенефициар меншік иесі туралы деректерді, растайтын құжаттардың көшірмелерін қоса алғанда уақтылы алуды қаматамыз етуге;

3) осындай тұлғаның қаржы мониторингі субъектісінің ішкі қабылдау қағидаларын, сондай-ақ осы заңның талаптарын және оған сәйкес клиенттерді (олардың өкілдерін) және бенефициар меншік иелерін тиісінше тексеру бойынша қабылданған нормативтік құқықтық актілерді сақтауын мерзімді негізде бақылауды жүзеге асыруға міндетті.

Шарт негізінде басқа тұлғаға КЖТҚҚ туралы заңның 5-бабы 3-тармағының 1), 2), 2-1) және 4) тармақшаларында көзделген шаралар қолдануды тапсырған қаржы мониторингі субъектісі осындай тұлғаның заңның талаптарын және оған сәйкес клиенттерді (олардың өкілдерін) және бенефициар меншік иелерін тиісінше тексеру бойынша қабылданған нормативтік құқықтық актілерді сақтауына жауапкершілікте болады.

Осылайша, қаржы мониторингі субъектісінің тапсырмасы бойынша үшінші тұлғалардың осы субъектінің клиенттерін жасалған шарт негізінде тиісінше тексеруін жүргізуі мүмкіндігі көзделген.

2016 жылғы 30 мамырда «Қазақстан Республикасының кейбір нормативтік құқықтық актілеріне сақтандыру қызметін реттеу мәселелері бойынша өзгерістер енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының № 127 Қаулысы қабылданды (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде 2016 жылғы 3 қазанда № 14277 тіркелген), осы қаулымен «Сақтандыру ұйымының сақтандыру қызметін жүзеге асыруына қойылатын талаптарды, оның ішінде сақтандыру нарығының қатысушыларымен өзара қарым-қатынастары жөніндегі талаптарды және сақтандыру агентінің сақтандыру нарығында делдалдық қызметті жүзеге асыруына өкілеттіктерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау жөніндегі агенттігі Басқармасының 2010 жылғы 1 наурыздағы № 25 қаулысына өзгерістер енгізілді. Енгізілген өзгерістерге сәйкес сақтандыру ұйымы тапсырма шарттары жасалған клиенттерді сақтандыру агенттерінің тиісінше тексеру бойынша талаптарды сақтауын қамтамасыз етеді, сондай-ақ КЖТҚҚ мәселелері бойынша сақтандыру агентін оқытуды ұйымдастырады.

Аталған норманы ескере отырып, сақтандыру агенті сақтандыру ұйымымен жасалған тапсырма шарттың негізінде:

1) шарт талаптарын ескере отырып ішкі бақылау қағидаларын сақтауға;

2) сақтандыру ұйымына растау құжаттарының көшірмесін қоса алғанда, клиент (оның өкілі), бенефициарлық меншік иесі, туралы деректерді уақтылы ұсынуға;

3) сақтандыру ұйымының ішкі бақылау қағидаларын, сондай-ақ КЖТҚҚ туралы заңның талаптарын және оларға сәйкес клиентті (оның өкілдерін), бенефициарлық меншік иелерін тиісінше тексеру жөнінде қабылданған нормативтік құқықтық актілерді сақтауға міндеті.

Осылайша, КЖТҚҚ туралы заңнамаға сақтандыру ұйымының клиенттерді, осындай сақтандыру ұйымы тапсырма шарттарды жасайтын сақтандыру агенттерінің тиісінше тексеруі жөніндегі талаптарды сақтауын қамтамасыз ететін міндетін белгілейтін тікелей нормалар енгізілген. Осыған байланысты, сақтандыру агенті клиенттерді тиісінше тексеруі жөніндегі талаптарды сақтамаған кезде осындай сақтандыру агентімен тапсырма шартты жасаған сақтандыру ұйымы жауапкершілікке тартылады.

Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) және терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес жөніндегі негізгі ұйғарымдар мен ұсыныстар

Қазақстан Республикасының Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық міндеттері 2003 жылғы 31 қазандағы Біріккен Ұлттар Ұйымының сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі конвенциясында; 2000 жылғы 10 қаңтардағы Біріккен Ұлттар Ұйымының терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес жөніндегі халықаралық конвенциясында; 2000 жылғы 13 желтоқсандағы Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес конвенциясында; Шанхай ынтымақтастық ұйымы 2001 жылғы 15 маусымда қабылдаған, Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясында; Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Терроризмге қарсы күресудегі ынтымақтастығы туралы 1999 жылғы 4 маусымдағы шартта бекітілген.

Көрсетілген халықаралық құжаттарға сәйкес әрбір қатысушы-мемлекет банктерге және банктік емес қаржы мекемелеріне, сондай-ақ тиісті жағдайларда ақша қаражатын жылыстату тұрғысынан алғанда ерекше осал болып табылатын басқа субъектілерге қатысты реттеу мен қадағалаудың жан-жақты қамтылған ішкі режимін белгілейді. Мұндай режим клиенттің жеке басын сәйкестендіруге, есептілік жүргізуге және күмәнді мәмілелер туралы ақпаратты беруге қатысты талаптарға негізделеді [7].

КЖТҚҚ туралы заңнаманың құқық белгілеу тәжірибесінің проблемалары туралы атап өтсек, Қазақстанда көптеген заңды тұлғалардың тіркелгенін, ал ағымдағы заңнама шеңберінде аталған фирмалардың бенефициарлық меншік иелері туралы мәліметтің жоқ екендігін айтып өтуге болады, бұл Қазақстанда жалған кәсіпорындар мен бір күндік компаниялар сияқты өзекті проблемалардың туындауына алып келеді.

Жоғарыда аталғандарды ескере отырып, заңды тұлғаларды тіркеу барысында және қаржы мекемелерімен іскерлік қарым-қатынастарды бастар алдында аталған ақпаратты көрсетуге арналған нысандарды белгілеу қажет деп санаймын [6].

Халықаралық терроризмнен төнетін қауіп-қатердің өсуіне байланысты әлемде болып жатқан үрдістерге қатысты құқық қорғау және басқа мүдделі мемлекеттік органдардың, сондай-ақ терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі қаржылық мониторинг субъектілерінің қызметін түзетуге көңіл аударған жөн. Мұнда терроризмді қаржыландыруға байланысты қылмыстарды болдырмауда қаржылық мониторинг субъектілерінің аса маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн. Олардың клиенттері жүзеге асыратын күмәнді операцияларды жедел анықтау және тиісті ақпаратты мүдделі мемлекеттік органдарға жіберу шаралары ықтимал қылмыстарды болдырмауға ықпал етеді.

Әлемде болып жатқан оқиғалар да белгілі бір тұжырымдар жасауға алып келеді. Атап айтқанда, бүкіл әлемдік жүйеде терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл бойынша осы құбылыспен күресу тәсілдері мен құралдарын қайта қарау қажет. Өкінішке орай, қазір

әлемде аталған сұрақтарға толық жауап табылған жоқ. Егер қаржылай қаражат террористік ұйымдарға түспесе, онда олар өздерінің қылмыстық қызметін жүзеге асыра алмайтыны құпия емес. Алайда, аталған ұйымдардың демеушілері өздерінің қол астындағы адамдарды қаржыландыру ісін жазасыз түрде жүзеге асырмауы керек, сондықтан ақша аударымдарының схемасын жедел ашып көрсету қажет. Бірлесе отырып бағалау жүргізуге, шала жасалған істерді, терроризмді заңсыз қаржыландырумен күрестің тиімсіз шараларының себептерін анықтауға тырысу қажет. Алайда, басқа қылмыстық құқық бұзушылықтардан бөлек, терроризмді қаржыландыру қызметі барынша жасырын қызмет болып табылады. Сондай-ақ, террорлық ұйымдарды басқару орталықтары елден тыс, сол ұйымның қызметі жүзеге асырылатын жерлерде орналасқанын ескеру қажет. Сол себепті мұндай орталықтарды жалғыз анықтау және бейтараптандыру қиынға соғады. Мұндай жағдайда, ФАТФ-тың ұсынымдары аясында, сондай-ақ терроризмге қарсы бірлестіктер шеңберінде барлық мемлекеттердің күшін жедел біріктіру қажет.

Қылмыстық жолмен және терроризмді қаржыландырудан алынған кірістерді заңдастыруға қарсы күрес мәселелерін реттеу кезінде адам мен азаматтың құқықтарын, соның ішінде әрбір адамның жеке салымдары мен жинақтары құпиясына конституциялық құқығының сақталуы, яғни адамдардың шек қойылмаған саны үшін тең жағдайларда жалпыға қолжетімді болып саналмайтын, заңмен қорғалатын салымшы, оған тиесілі ақша не өзге мүлік туралы, соның ішінде банктік салымдар, өзге де шоттар мен жинақтар бойынша, жарғылық капиталда және өзге мүліктегі үлестері бойынша, сондай-ақ олармен операциялар бойынша кез-келген мәліметтер құпиясының сақталуының маңызы зор. Ақшаны жылыстатуға қарсы күрес аясында құпияға конституциялық құқық бұзылмауы тиіс. Тек салымшының өзі ғана өзінің ұйғаруы бойынша оған иелік ете (оның ішінде, әлдекімге ақпарат беру) алады [7].

Осылайша, аталған мақалада ҚЖТТҚҚ туралы Заңның құрылымы қаралды,. Қылмыстық жолмен және терроризмді қаржыландырудан алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы күрестегі жеке енгізілімдердің мағынасы ашылған. Сондай-ақ, қылмыстық жолмен және терроризмді қаржыландырудан алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл бойынша заңнаманы жақсарту бойынша ұсынымдар берілген.

Әдебиеттер тізімі:

1. Балтабаев К.Т. Противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма в Казахстане // Қолжетімділік режимі: <http://articlekz.com/article/5043>;
2. Газаев А.И., Турсынбаев М.Б. Некоторые пробелы закона РК «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированием терроризма» способствующие лжепредпринимательству // Қолжетімділік режимі: <http://www.konspekt.biz/index.php?text=55740>;
3. «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 28 тамыздағы Заңы (26.07.2016 берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // Қолжетімділік режимі: http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=30466908#sub_id=20000;
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім), Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылдаған (2016. 26.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // Қолжетімділік режимі: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=1;-307;
5. «Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеу туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 17 сәуірдегі № 2198 Заңы

(2015.24.11. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // Қолжетімділік режимі: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003592#pos=1;-307;

6. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының ресми интернет-ресурсы <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/press-reliz-o-zasedanii-koordinacionnogo-soveta-po-obespecheniyu-zakonnosti-21;>

7. Т.Э. Рождественская. Правовое регулирование системы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансового терроризма // Қолжетімділік режимі: <http://km.kazguu.kz/>.

Астана қаласында төлем карточкаларын пайдаланып қолма-қол ақшасыз төлемді дамыту туралы

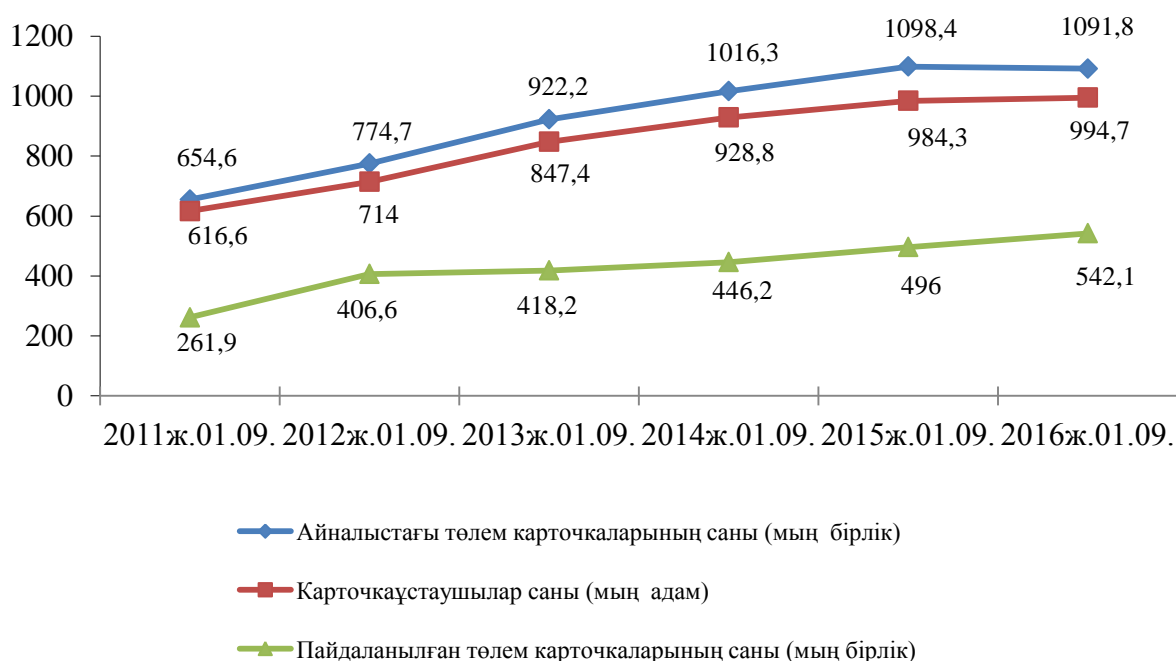
Симбаева Н.А. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Орталық филиалының (Астана қ.) экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман – экономисі.

Қолма - қол ақшасыз төлем нарығын дамыту - біздің мемлекетіміздің басым бағыттарының бірі, өйткені, олар қаржылық сектордың тұрақтылығын, сондай-ақ, тұтастай ұлттық экономиканы көтерудің негіздері болып табылады. Қолма – қол ақшасыз есеп айырысу жүйесін кеңейтуде төлем карточкаларына айрықша орын берілген. Өйткені, ол қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың интенсивті түрде дамып келе жатқан құралы, айналыс кедергілерін азайту арқылы ақша айналысын жеделдетеді, қолма-қол ақшаны қолдануды азайтады, сонымен қатар тұтастай алғанда тауар айналымы мен өндірісті дамыту мүмкіндігін тудырады.

2016 жылғы 1 қыркүйектегі мәліметке қарағанда қазақстандық банктер 13,9 млн. адам иесі болып табылатын 15,3 млн дана төлем карточкаларын шығарған. Қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесін дамытуда Астана қаласы Қазақстан қалаларының арасында алдыңғы орындардың бірінде тұр. Соңғы бес жылда төлем карточкаларының саны – 40,9% - ға артып, 2016 жылғы 1 қыркүйекте 1091,8 мың данаға жетті. Ал карточка иелерінің саны – 39,3% - ға артып, 994,7 мың адамға жетті. Төлем карточкаларының және олардың иелерінің өсу динамикасының сақталуы қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың дамуын көрсететін маңызды параметр болып табылады (1 суретті қарау).

1 сурет

Төлем карточкаларының саны және олардың иелерінің өсу динамикасы

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Интернет ресурсы, "Төлем карточкалары мен электрондық банктік қызметтер" бөлімі.

Пластикалық карточкалармен жасалатын операциялар банктердің клиенттік базасына қаржылық қызмет көрсетудің кеңейтілген келешектерін ашты, соның арқасында бүгінгі күні жаңа карточкалық өнімдер мен қызметтерге Қазақстандық банктердің қызығушылығы арта түсуде. Қазіргі кезде төлем карточкаларының эквайринг - деген түрі кеңінен қолданылуда, ол карточка иелеріне банкоматтарда есеп айырысуға, ал сауда және қызмет көрсету кәсіпорындарына келісімшарттық негізде төлемдерді қабылдауына мүмкіндік береді. Осындай жаңашылдықтың қатарына қолма-қол ақшасыз есеп айырысуға мүмкіндік беретін Интернет-банкинг, Mobile-банкинг-дерді де қосуға болады, олар ай сайын төленуге тиісті қызмет көрсету төлемдерін картадан аудартады, сондай-ақ, тұрғындырды сауда-қызметтік нүктелерде төлем карточкаларын қолдануға қызықтыратын түрлі дисконттық және бонустық бағдарламаларға қатысу мүмкіндігін береді.

2016 жылғы 1 қыркүйектегі мәліметтерге қарағанда Астана қаласында электрондық терминалдармен пластикалық карталарға қызмет көрсету және алыстан қол жеткізу ісі бойынша 1 дербес банк, екінші деңгейдегі банктердің 24 филиалы және «Қазпошта» АҚ жұмыс істейді. Соңғы бес жылда төлем карточкаларымен жұмыс істейтін банктер саны - Астана қаласында 64,7%-дан 76,4%-ға дейін артты. (1 таблицаны қарау).

1 кесте

**Астана қаласындағы ЕДБ («Қазпошта» АҚ қосқанда)
саны туралы деректер**

Күні	ЕДБ саны	Төлем карточкаларына қызмет көрсететін ЕДБ саны	Төлем карточкаларына қызмет көрсететін банктер үлесі
01.09.2011ж.	34	22	64,7
01.09.2012ж.	35	23	65,7
01.09.2013ж.	35	26	74,2
01.09.2014ж.	36	26	72,2
01.09.2015ж.	34	27	79,4
01.09.2016ж.	34	26	76,4

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Орталық филиалының (Астана қ.) № 2012-2016ж. статистикалық бюллетені.

Төлем карточкаларымен қызмет көрсететін Астана қаласындағы жүйеге 14124 POS-терминалдар, 1227 төлем терминалдары және 1012 банкомат енеді. 2012 жылмен салыстырғанда POS-терминалдар саны - 3,7 есе, банкоматтар саны - 30,6%, банктік киосктер саны - 48% артты. Төлем терминалдарының саны - бір жылда 12,6% артқан (2 таблицаны қарау).

2 кесте

**Төлем карточкаларына қызмет көрсететін қондырғылар
туралы деректер**

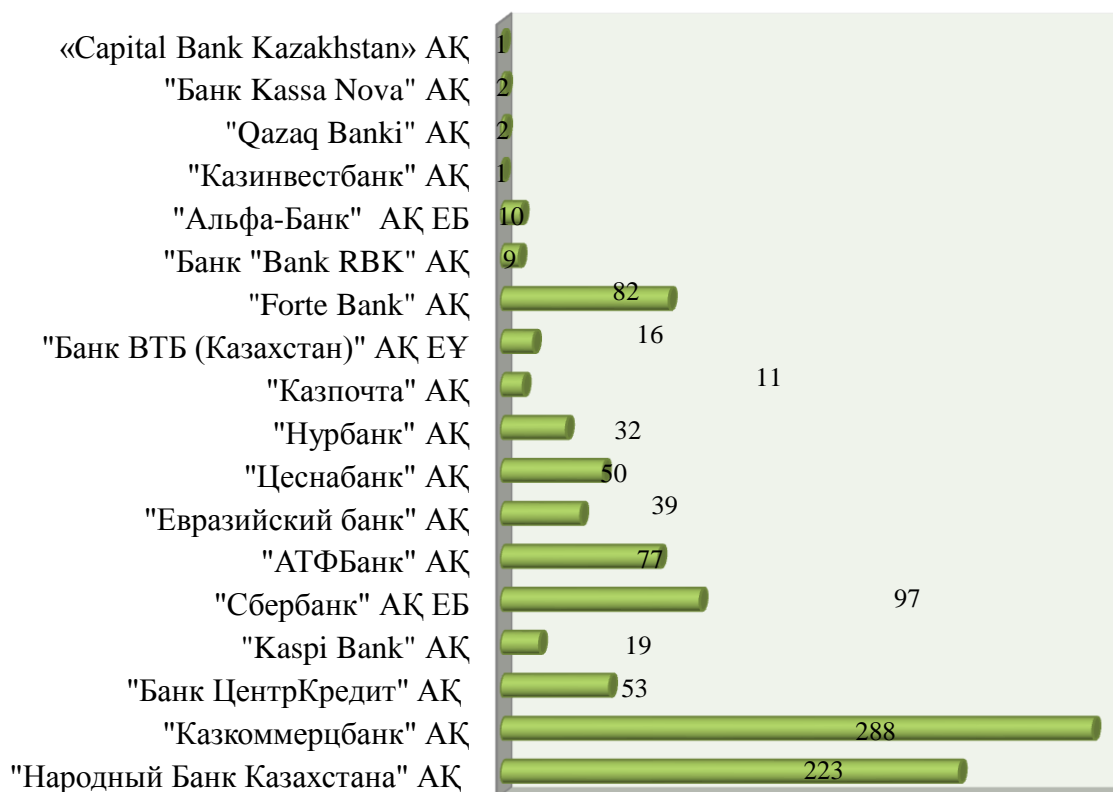
Кезең	POS – терминалдар саны (дана)	Банкоматтар саны (дана)	Банктік киосктер саны (дана)	Төлем терминалдарының саны(дана)

01.09.2011ж.	3767	775	100	0
01.09.2012ж.	4 246	848	131	0
01.09.2013ж.	5355	905	285	0
01.09.2014ж.	7132	901	900	0
01.09.2015ж.	8 788	941	98	1 089
01.09.2016ж.	14 124	1 012	148	1 227

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Интернет ресурсы, "Төлем карточкалары мен электрондық банктік қызметтер" бөлімі

Елорда тұрғындарына банкоматтармен қызмет көрсетуде әсіресе «Казкоммерцбанк» АҚ, «Халық Банкі» АҚ, «Сбербанк» АҚ және «Forte bank» АҚ белсенділік танытуда, оларға осы қызметтердің тиісінше 28,4%, 21,9%, 9,5% және 8% тиесілі болып отыр (2 суретті қарау)
2 сурет

2016ж. 01.09. бойынша Астана қаласында ЕДБ банктерде және «Казпочта» АҚ қойылған банкоматтар үлесі

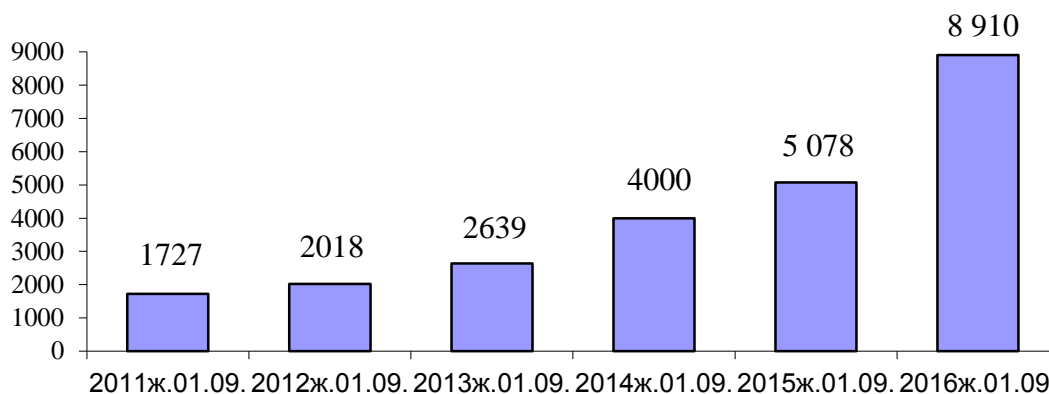
Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Орталық филиалының (Астана қ.) № 2012-2016жж. статистикалық бюллетені

Қолма-қол ақшасыз төлем инфрақұрылымын елорданың сауда секторы да белсенді түрде меңгеріп келеді, бұл «ЭКСПО-2017» көрмесінің кезінде шетелден келетін қонақтарға барынша ыңғайлы болары сөзсіз. Қазіргі уақытта Астана қаласының сауда және қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының арасынан сауда орталықтары, супермаркеттер,

конақүйлер мен сауықжайлар, жанар-жағар май құю стансаларының негізгі бөлігі карточкалармен есеп айырысады. Соңғы 5 жылда олардың саны 5 есе артты (3 суретті қарау).

3 Сурет

Төлем карточкаларымен қызмет көрсететін сауда кәсіпорындарының саны туралы деректер (дана)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Интернет ресурсы, "Төлем карточкалары мен электрондық банктік қызметтер" бөлімі.

Астана қаласында төлем карточкалары нарығының тиімді екендігі оларды қолдану санының артуынан жақсы көрінеді, сонымен бірге қазіргі кезде оның қолма-қол ақшаны алудан артып бара жатқандығы байқалады. 2016 жылғы тамыз айын 2015 жылғы сәйкес мерзімімен салыстырғанда қолма-қол ақшасыз есеп айырысу көлемі 53,9% артық болған, бұл қаржылық көлемімен алғанда 48,1%-ға артық еді. Ал, қолма - қол ақша алу операциялары осы уақыт аралығында 18,5% и 27,8% көбейген (4,5-таблицааларды қарау). Қолма - қол ақшасыз есеп айырысу және ондай карточкаларды қолданушылар санының өсуі - елдің және астаналық тұрғындардың арасында банк жүйесі қызметінің жаңа сападағы деңгейге көтерілгендігін көрсетті.

Қолма – қол ақшасыз есеп айырысудың өсу тенденциясына «Терроризмді қаржыландыруға және қылмыстық жолмен алынған кірістерді легализациялауға (жууға) қарсы әрекет мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» 2014 жылғы 10 маусымдағы Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануы оң әсер етті, соған сәйкес «Төлемдер және аударымдар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 11-бабына өзгертулер енгізілді. Атап айтқанда: жеке кәсіпкерлер және (немесе) 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап жабдықты (құрылғыны) орнықтыруды қамтамасыз етуге міндетті телекоммуникацияның жалпы қолдану жүйесі жоқ орындардан басқа, Астана, Алматы қалаларында облыстық маңызы бар қызметті жүзеге асыратын және Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес арнайы салық режимі қолданылатын заңды тұлғалар. Сонымен бірге басқа қосалқы заңдармен де өзгертулер мен толықтырулар қабылданды, соның ішінде әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекске сәйкес төлем карточкасы арқылы есеп айырысуды қабылдамау, сондай-ақ төлем карточкасы арқылы төлемді жүзеге асыратын арнайы жабдықтың (құрылғының) жоқтығы – әкімшілік құқық бұзушылық болып табылады.

2016 жылы қолма-қол ақшасыз төлем көлемінің артуы елордада болатын «ЭКСПО – 2017» халықаралық көрмеге байланысты болды, яғни қазіргі кезде Астана қ. банк секторлары көрмеге келетіндердің төлем карточкасымен есеп айырысуына жағдай жасауға бағытталған үлкен дайындық жұмыстарын жүргізіп жатыр.

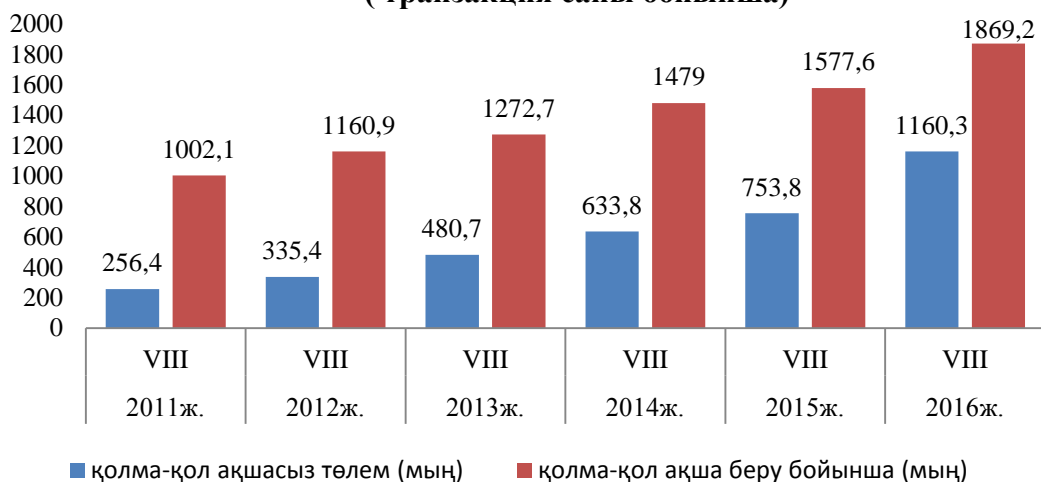
«Астана ЭКСПО – 2017» ҰК және «Казкоммерцбанк» АҚ қол қойған меморандумға сәйкес «Казкоммерцбанк» АҚ – «Арнайы Банк – көрме Серіктестігі» эксклюзивтік мәртебеге ие болды. Осы меморандум шеңберінде «Казкоммерцбанк» АҚ ақша салымын

ұсынады және «ЭКСПО – 2017» аумағында қолма-қол ақшасыз төлемді қабылдау бойынша инфрақұрылымды жасайды. Бұдан басқа банктің және оның филиалдық бөлімшелерінің төлем жүйесі арқылы кіру билеттерін алудың он-лайн құру, сондай-ақ «ЭКСПО – 2017» ыңғайлы жүйесін, көрмеде қолма-қол ақшасыз төлем мүмкіндігі бар эксклюзивтік біріккен банктік өнімді құру жоспарлануда.

Қолма-қол ақшасыз төлемді қабылдау инфрақұрылымының көлемін әрі қарай арттыруға «Төлемдер және төлем жүйелері туралы» 2016 жылғы 26 шілдеде Қазақстан Республикасының қабылдаған Заңы игі әсерін тигізеді, мұнда төлем карточкалары пайдаланылатын жабдықты (құрылымды) орнықтыру және қолдану, сондай-ақ төлем карточкалары арқылы төлемдерді қабылдау бойынша жеке кәсіпкерлердің міндеттері бекітілді. «Төлемдер және төлемдер жүйесі» Заңының 39-бабының 4-тармағына сәйкес 2016 жылғы 21 қазанда №604 Үкімет қаулысымен бекітілген төлем карточкасы арқылы төлемдерді қабылдау үшін арналған іс-әрекеттің жеке түрлерінің және жабдықты (құрылымды) қолдану Тізімдемесі бекітілді.

4 сурет

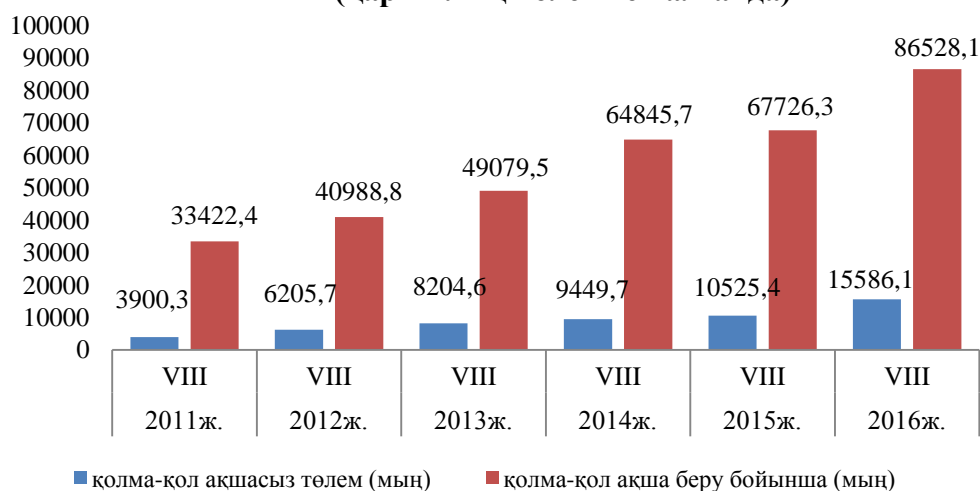
**Төлем карточкаларын пайдалану динамикасы
(транзакция саны бойынша)**

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Интернет ресурсы, "Төлем карточкалары мен электрондық банктік қызметтер" бөлімі.

5 сурет

**Төлем карточкаларының қолданылу динамикасы
(қаржылық көлеммен алғанда)**

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Интернет ресурсы, "Төлем карточкалары мен электрондық банктік қызметтер" бөлімі

Астана қаласында төлем карточкаларының қолданылу рыногының дамуында осындай оң позитивтер болғанымен оның сауда саласына ену дәрежесі әлі де төмен. 2016 жылғы 1 қыркүйектегі мәліметтерге қарағанда тауарлар мен қызмет көрсетулерге банк карточкаларын қолдану арқылы есеп айырысқан транзакциялардың саны 38,3%, ал қолма-қол ақшамен есеп айырысу 61,6% болған, мұның сомалық көлемі тиісінше 15,3% и 84,7% құрайды. Статистиканың көрсетуіне қарағанда банктік пластикалық карточканы иелері қолма-қол ақша алудың құралы ретінде ғана қолданады, төлем құралы сапасында қолдану әлі де азшылық болып отыр. Тіпті сауда нүктелерінің пластикалық карточкалармен есеп айырысуға дайын екендігіне қарамастан карточка иелері сатып алған заттары үшін қолма-қол ақша төлеуді жалғастырып келеді. Бұл – көбінесе саудаласушылардың төлем карточкаларымен есептесуге үйрене алмай жатқандығының көрінісі. Бұл жерде төлемнің ең сенімді әдісі – қолма-қол ақша – деп санайтын қолданушылардың менталитеті кедергілік факторы болып отыр. Тағы бір кедергі кейбір сауда нүктелерінде POS-терминалдардың жоқтығы.

Міне, осы факторлар Астана қаласында төлем карточкалары рыногының тамаша табыспен дамып келе жатқанына қарамай сарап жасалғанда қолма-қол ақша айналысының дисбалансын тудырып, соңғының қолма-қол ақшасыз есеп айырысудан артық екенін көрсетіп отыр. Осы дисбалансты еңсеру үшін банктік төлем карточкаларымен жасалатын қызмет көрсету спектрын арттыру керек, ол үшін сауда саласының кәсіпорындары мен ұйымдарымен бірлесе жүйелі жұмыс істеп, карточка иелеріне арналған ынталандыру шараларының бағдарламасын жасаған жөн және оларды жарнамалау кампаниясын жүргізу керек. Сауда мен қызмет көрсету кәсіпорындарында банктік төлем карталарымен қызмет көрсетулерді жандандыру бойынша техникалық инфрақұрылымды белсенді түрде дамыту керек. Қазіргі қалыптасып отырған дисбалансты еңсеру үшін тұрғындар мен сауда қызмет көрсету кәсіпорындарында, тұтастай алғанда, Қазақстан экономикасы үшін қолма - қол ақшасыз есеп айырысулардың маңызы үлкен, артықшылығы зор екенін түсіндіретін ақпараттық түсіндірмелік жұмыстар жүргізіліп тұруы тиіс.

Осылайша төлем карточкасы арқылы қолма-қол ақшасыз төлем нарығын дамыту күрделі және ұзақ процесс, оны сәтті жүзеге асыру үшін Үкімет пен Ұлттық Банк ғана емес, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктер де, жергілікті атқару органдары да және астаналық кәсіпкерлер де ортақ жұмылдырылған кешенді іс-шаралар жоспарының тұрақты түрде орындалуын іске асыру керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Төлемдер және аударымдар туралы» 1998 жылғы 29 маусымдағы №237-1 Заңы;
2. Қазақстан Республикасының «Терроризмді қаржыландыруға және қылмыстық жолмен алынған кірістерді легализациялауға (жууға) қарсы әрекет мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» 2014 жылғы 10 маусымдағы №206-V Заңы;
3. Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» 2014 жылғы 05 шілдедегі №235–V Кодексі ;
4. Қазақстан Республикасының «Төлемдер және төлемдер жүйесі туралы» 2016 жылғы 26 шілдедегі Заңы;
5. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Төлем карточкасы арқылы төлемдерді қабылдауға арналған қызметтің жеке түрлерінің және жабдықты (құрылымды) қолдану Тізімдемесін бекіту туралы» 2016 жылғы 21 қазандағы №604 қаулысы;

6. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Интернет ресурсы, "Төлем карточкалары мен электрондық банктік қызметтер" бөлімі;

7. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Орталық филиалының (Астана қ.) № 2011-2016ж. статистикалық бюллетені.

Солтүстік Қазақстан облысы қолма-қол шетел валюталарымен айырбас операцияларының нарықтық ерекшеліктері

Салкеева Ж.О. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Солтүстік Қазақстан филиалының валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бастығы.

Бүгінгі күні өзекті операциялардың бірі зейнеткерден бастап ірі кәсіпкерлермен аяқталатын валюталық нарықты жүзеге асыратын қатысушылар шетел валютасымен айырбас операцияларын жүзеге асырушылар болып табылады.

Валюталық нарық – қолма-қол шетел валюталарын сатып алу және сату бойынша операцияларды жүргізу ісіндегі экономикалық қатынастардың маңызды саласы. Валюталық нарықтың қатысушылары уәкілетті банктер, уәкілетті ұйымдар және «Қазпошта» АҚ болып табылады. Осы мақалада Солтүстік Қазақстан облысының айырбас операцияларының валюталық нарық ерекшеліктері және оған әсерін тигізетін факторлар анықталды.

Солтүстік Қазақстан облысы Қазақстан Республикасының құрамындағы он төрт облыстың бірі. Қазақстанның солтүстігінде орналасқан және Ресей Федерациясының үш облыстарымен: Қорған, Түмен және Омбы облыстарымен шектесе, оңтүстік-шығысында Павлодар облысымен, оңтүстігінде – Ақмола облысымен, батысында – Қостанай облыстарымен шектеседі.

Осылайша, Петропавл Ресеймен шекаралас және еліміздің соңғы солтүстіктік нүктесі болғандықтан – оны Қазақстанның «Солтүстік қақпасы» деп атайды. Солтүстік Қазақстан облысы республикалық және халықаралық деңгейдегі қатынастық маңызы бар жолдардың қиылысында орналасқан, орталықтың шекаралас орналасуы сөзсіз басымдылық болып табылады.

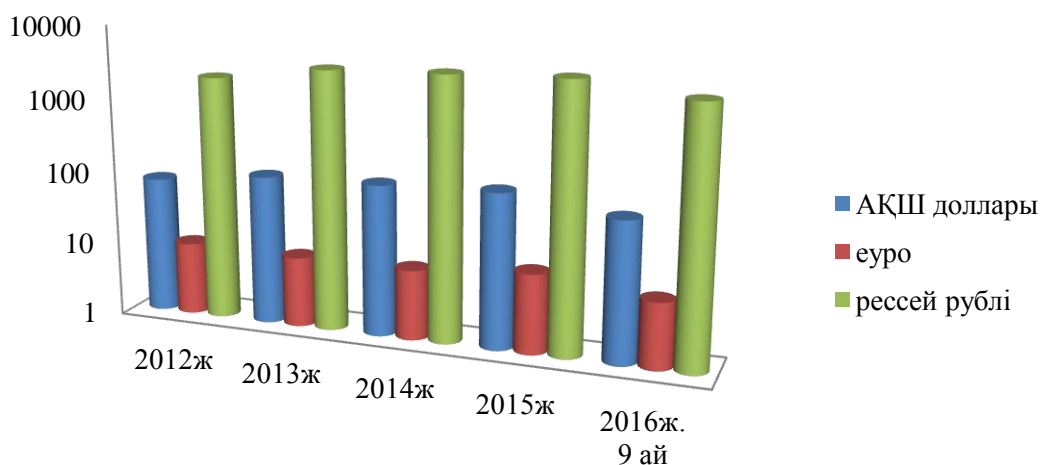
Солтүстік Қазақстан облысымен шекаралас Ресей Федерациясы облыстарының арасында экономикалық және әлеуеттік саладағы тығыз серіктестік байланыстар бұрыннан реттелген. Жастарымыздың көбі жақын жерден ресейлік ЖОО оқиды, тұрғындар да вахталық әдістермен жұмыс істейді, сондағы туыстармен де тығыз байланыстар бар. Ресейлік кәсіпкерлер облысымыздың шекаралас аудандардың жергілікті өнімдерін, ауыл шаруашылық өнімдерін жиі келіп сатып алуда. Көбінесе, осындай есеп айырысуларда тұрғындардың аса сұранысқа ие, ресейлік рубль қолданылады.

Сонымен қатар, Ресей Федерациясының облыстары арасындағы тығыз байланысты жүргізудің бірі Ресей Федерациясы Оңтүстік-Орал темір жолы еншілес кәсіпорны Петропавл темір жол бөлімшесі болып табылатынын ескерткім келеді. Сондай-ақ, кіші-гірім емес және тәулік бойғы көліктердің ағыстарын ескере келе, айырбастау пунктерінің аса шоғырланған жері облыс орталығындағы вокзал (Петропавл қ. барлық айырбастау пунктерінің 25%).

1 және 2 суреттерде көрсетілгендей, 2012 жылдан 2015 жылдар аралығында Солтүстік Қазақстан облысының аумағында жұмыс істейтін екінші деңгейлі банктердің және банктік операциялардың жекелеген түрлерін жасайтын ұйымдардың филиалдарының айырбастау пунктермен өткізген қолма-қол шетел валютасын сатып алу және сату бойынша операцияларының негізгі бөлігін, ресейлік рубль құрайды [1].

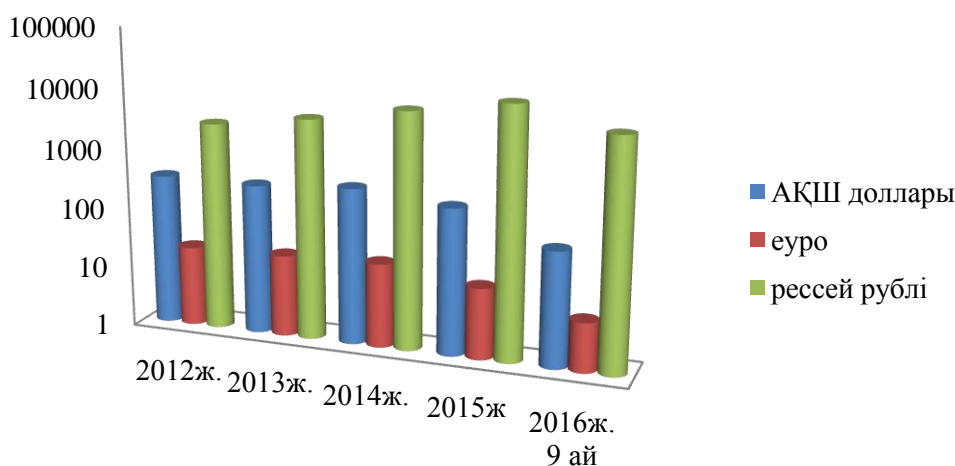
2015 жылды 2014 жылмен салыстырғанда Ресей рублі бойынша көлемінің көп өскені байқалды, сатып алу бойынша 386,9 млн. ресей рублінің (110,5%) бағасы және сату бойынша 5385 млн. ресей рублін (168,7%) құрады [1].

**Солтүстік Қазақстан облысының айырбастау
пунктердің шетел валютасын сатып алуы (млн. теңге)**

Дереккөзі: «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Республикалық мемлекеттік мекемесі Солтүстік Қазақстан филиалының 2012-2016 жылдары қолма-қол шетел валюталарын сату/сатып алу туралы есебі»

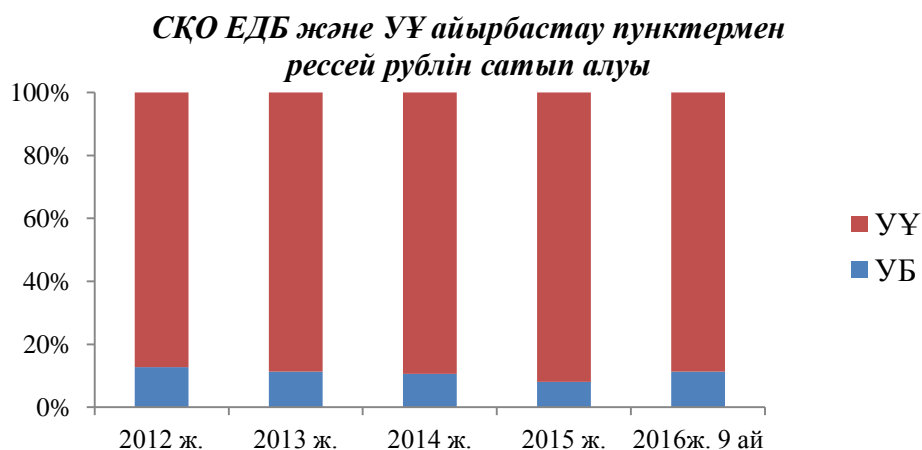
**Солтүстік Қазақстан облысының айырбастау
пунктердің шетел валютасын сатуы (млн. теңге)**

Дереккөзі: «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Республикалық мемлекеттік мекемесі Солтүстік Қазақстан филиалының 2012-2016 жылдары қолма-қол шетел валюталарын сату/сатып алу туралы есебі»

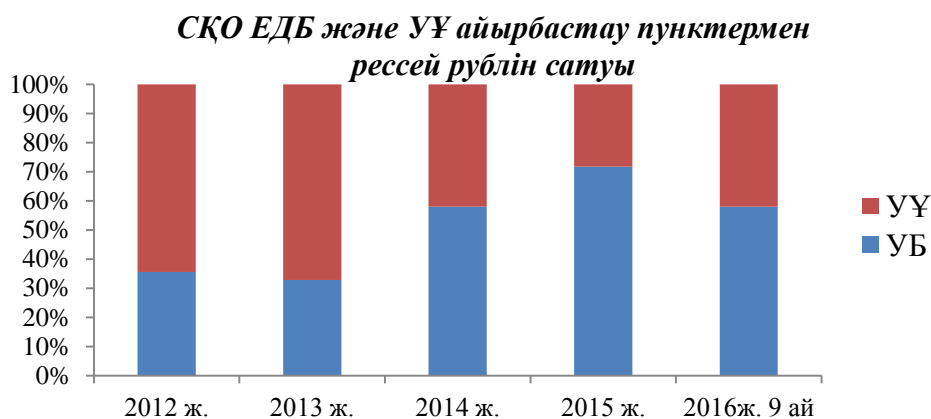
Тұтынушылар сұранысы Солтүстік Қазақстан облысында 2014 – 2015 жылдары кезеңінде арзандаған рубль кезінде отандық тауарлар мен қызметтердің арзандауына қарай өзгерді, облыс тұрғындарының Ресей Федерациясы көрші облыстарынан жеке қажеттіліктері үшін арзан тауарларды алу мүмкіндіктері туды.

Төменде ресей рублімен және АҚШ долларымен өткізілген айырбастау операцияларының ара қатынасы бойынша уәкілетті екінші деңгейлі банктердің (ЕДБ) және банктік операциялардың жекелеген түрлерін жасайтын ұйымдардың айырбастау пункттерінің қимасында мәліметтер көрсетілген.

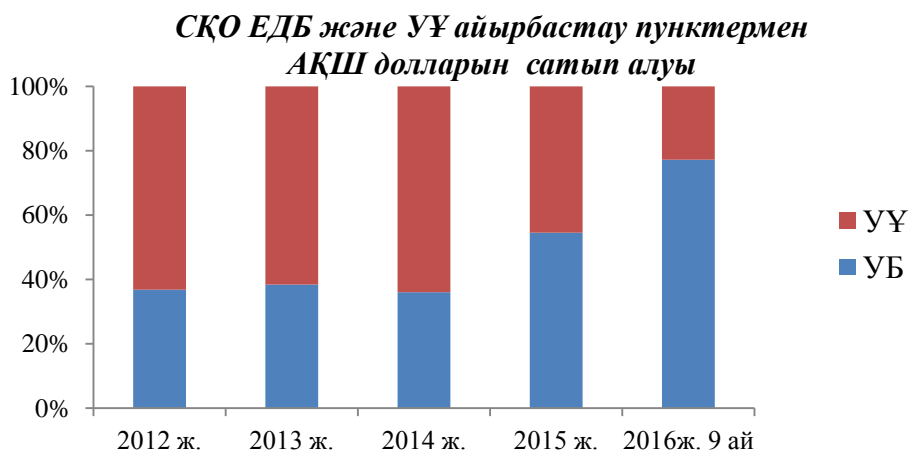

Дереккөзі: 2012-2016 жылдардағы қолма-қол шетел валютасын сату/сатып алу туралы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Республикалық мемлекеттік мекемесінің Солтүстік Қазақстан филиалының есептері.

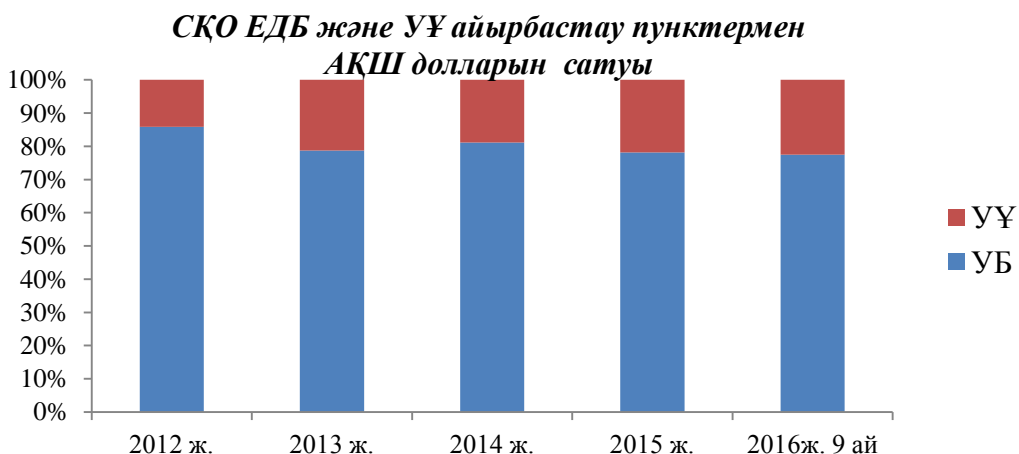
3 Суретінде көрсетілгендей, ресей рублін сатып алу бойынша операциялардың көлемі облыс бойынша операциялардың жалпы көлемінің 80% артығы негізі уәкілетті ұйымдардың (УҰ) айырбастау пункттерімен жүргізіледі.

Дереккөзі: 2012-2016 жылдардағы қолма-қол шетел валютасын сату/сатып алу туралы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Республикалық мемлекеттік мекемесінің Солтүстік Қазақстан филиалының есептері.

Дереккөзі: 2012-2016 жылдардағы қолма-қол шетел валютасын сату/сатып алу туралы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Республикалық мемлекеттік мекемесінің Солтүстік Қазақстан филиалының есептері.

Дереккөзі: 2012-2016 жылдардағы қолма-қол шетел валютасын сату/сатып алу туралы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Республикалық мемлекеттік мекемесінің Солтүстік Қазақстан филиалының есептері.

2014 жылдың аяғында және 2015 жылдың басында теңгеге қарағанда ресей рублінің қызығушылықты тудыратын бағамының және банктермен шетел валютаның едәуір көлемін сату мүмкіндігі, екінші деңгейлі банктердің айырбастау пункттермен ресей рублін сату бойынша операциялардың артқандығынан байқалды.

2014 жылдың желтоқсан айында айырбастау пункттермен бір жарым миллиардтан артық ресей рублі және жетпіс сегіз миллионнан артық АҚШ доллары сатылды [1]. Көрші ресей аймақтарынан тұрғын үйлер, әсіресе Ресейде оқитын орыс тілді халықтың балалары үшін, автомобильдер, тұрмыстық техника және құрылыс материалдары сатып алынды.

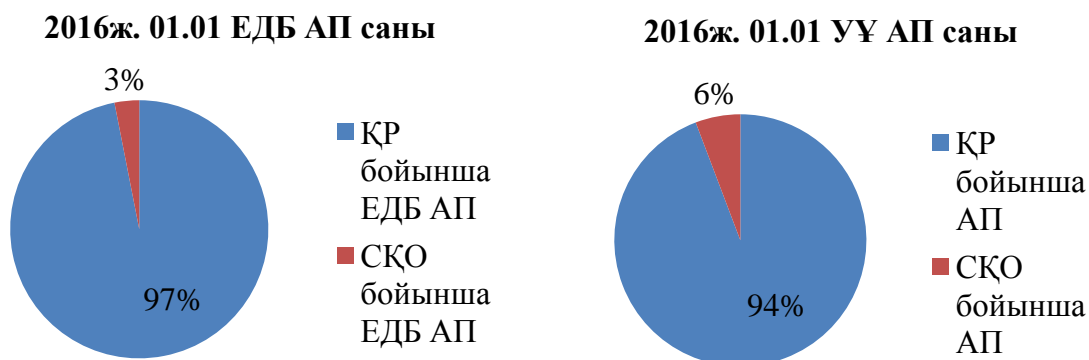
2014 жылының басында 2015 жылғы қаңтардың аяғында ресей рублінің ресми бағамы теңгеге қатысты өз құнының 56,8% (4,68-ден 2,66 дейін) жоғалтты, төмендеу болжамдық есеп бойынша Ресей тауарларының бағасы 50-60% арзан болуы [2].

2015 жылы Қазақстан Республикасының экспорты Ресейде 32%, ал импорт – 25,9% (Солтүстік Қазақстан облысы экспорт бойынша 35,3 млн. долларды және импорт бойынша 357,5 млн. долларға) төмендеді [3].

Туындаған жағдай валюта нарығына қатысушыларға, әсіресе облыстың айырбастау пункттеріне өз әсерін тигізді.

Солтүстік Қазақстан облысында 2016 жылғы 1 қаңтар жағдайы бойынша 17 ЕДБ филиалдары, 23 уәкілетті ұйымдар және «Қазпошта» АҚ филиалдары тіркелген. Облыс бойынша 219 АП жұмыс істейді, оның: 23 уәкілетті ұйымнан – 58 АП, 15 ЕДБ филиалдарынан – 63, және «Қазпошта» АҚ филиалынан – 8 АП.

7 сурет

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі.

Қазақстан аумағында қызмет атқаратын айырбастау пунктерінің санына қатысты Солтүстік Қазақстан облысы аумағында айырбастау пунктерінің үлесі 7 Суретте көрсетілгендей, жай ғана айтқанда, көп емес. Дегенмен, ескеретін жайт, елдің жалпы аумағының облыс аумағындағы үлес салмағы 3,6% (Қазақстан Республикасы бойынша 14 орында) құрайды, ел тұрғындары – 3,2% (Қазақстан Республикасы бойынша 14 орын) [4].

Экономикалық кеңістіктің топталу деңгейінің төмендеуі байқалады – ауыл тұрғындарының үлесі 56,1,1% құрайды. 2016 жылдың 01.01. тіркелген айырбастау пунктерінің басым бөлігі облыс орталығына қарай көбірек көңіл бөлінген – 72% Петропавл қ., елді-мекенінде 28% қарсы. Қазақстан бойынша облыс орталықтарында 57%, ал елді-мекендерде тиісінше 43% [2].

Солтүстік Қазақстан облысының аймақтарында ең төменгі еңбек ақы – 94 852 теңге, кәсіпкерлік қызметтермен айналысатын шағын кәсіпорындардың есебімен жоғары еңбек ақы Атырау облысында – 249 555 теңге. 2016 жылдың бірінші тоқсанында орташа номиналды ақшалай кіріс – 56610 теңгені құрады [3].

Ұлттық Банк шетел валютасына айырбастау операцияларды ұйымдастыру бөлігінде нормативті – құқық қоры әрдайым жетілдіріліп отырады. 2014 жылғы шілдеде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жұмысқа жаңа №144 «Қолма-қол шетел валютасына айырбас операцияларын ұйымдастыру ережелерін» енгізді [5]. Осы Ережелермен және «2014 жылдың 16 шілдедегі №144 «Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банк Басқармасының қаулысына өзгерту мен толықтыруларды енгізу туралы» 2015 жылдың 26.03 №46 Қазақстан Республикасының Ұлттық Банк Басқармасының қаулысымен айырбас операцияларын жүргізу кезінде айырбастау пунктеріне қойылатын талаптар өзгертілді: айырбастау пунктерінің техникалық жарақтануы бойынша – электронды түрде қолма-қол шетел валюталарын сату және сатып алуға жүргізілетін операцияларға есеп жүргізу; ақпараттардың сақталуын және жазылуын қамтамасыз ететін бейне бақылау құралының болуы міндеттелді; айырбас операцияларын жүргізу бағамы бойынша екі миллион теңге баламасынан асатын сомадағы қолма-қол шетел валютасының сатуын және сатып алуы бойынша операция жүргізу кезінде клиенттің мәліметтерін (аты-жөні, ЖСН, құжаттағы мәліметтерді, жеке куәлігін) міндетті түрде бекіту [6].

Егер, айырбастау пунктері 2013 жылы 10 (он) мың АҚШ доллары баламасынан асатын сомадағы шетел валюталарын сатып алу кезінде клиенттердің мәліметтері бекітілсе, 2014 жылы айырбас операцияларын жүргізуде бағам бойынша екі миллион теңге баламасынан асатын сомада айырбас операциялары бойынша сатып алу кезінде клиенттердің мәліметтерін бекіту қажеттігі туындаған; 2016 жылы тіркеу журналында айырбас операцияларын жүргізу бойынша жеке тұлғаның сәйкестендірілген мәліметтерін міндетті бекітілуі талап етілген кезде шетел валюталарын сату/сатып алу шегі айырбас операцияларының айқындығын арттыру және терроризмді қаржыландыру, ақшаны мақсатсыз жұмсауға қарсы әрекеттерге ықпал ету мақсатында айырбастау 2 миллион теңгеден 1 миллион теңгеге дейін төмендетілді [7].

Айта кететін жайт, уәкілетті ұйымдар мен банктердің айырбастау пунктерінің орналасқан жері маңызды рөл атқарады, біріншіден, мобильді және адамдардың аса көп жиналатын жерінде (сауда орталықтары, базар, вокзал), екіншіден, ережедегідей банк бөлімшелерінде ғана орналасқан.

Айырбастау пунктердің кешкі және түнгі уақытындағы, сонымен қатар демалыс және мерекелік күндеріндегі жұмыс тәртібі халыққа белгілі ыңғайсыздықты тудырады.

Петропавл қ. жексенбі күні «Kaspi Bank» АҚ филиалы ғана жұмыс істейді, банк филиалдары жанында автоматтандырылған айырбастау пунктері жоқ. Сенбі күндері банктің жеке филиалдары ғана түске дейін жұмыс істейді.

Келешекте, бәлкім, Қазақстандағы қолма-қол ақшасыз төлемді жүргізудің аса дамыған уақытында, төлем карталарының көмегімен ақша қаражаттарының айналымы артқанын байқаймыз. Егер Қазақстан азаматтары шетелдерде сатып алуды банк карталарымен жүргізетін болса, онда айырбастау пунктерінің қажеттілігі болмайды. Дегенмен, банк карталары қазіргі уақытта тек ақшаны қолма-қол алу үшін ғана қолданылады. Карточкалар, көбінесе еңбекақыны, шәкіртақыны, зейнетақыны алу үшін ғана қолданылып жүр. Қазақстанның аумағындағы барлық жерлерде, тек ірі сауда үйлерінде ғана емесе, сондай-ақ нан сатып алу үшін жақын маңдағы дүкеншелерде тұрғындардың карточканы пайдалануын дамыту мүмкіндігі қызметтерді төлеу кезінде және шетелде тауарлар мен қызметтердің төлемін «қорықпай» карточканы пайдалануға түрткі болар еді.

Толық атап өтетін жайт, Шекаралас көрші Ресеймен байланыста рубльдің бағамдық үрдісінің төмендеуі сияқты жозарлауы да, шетел валютасын сату және сатып алу көлеміне айырбастау пунктерінің жұмыстары, соның ішінде облыстық экономикалық көрсеткіштерге де өз ықпалын тигізеді. Рубль арзандаған кезде СҚО өндірілген ұқсас тауарлар бәсекеге қабілетсіз болып, Ресейдегі арзан баламасының болуы салдарынан біздің азаматтар тұтыну қызығушылығын жоғалтты. Өз кезегінде отандық тауарларды тұтынушылардың болмауынан облыстағы өндірісті қысқартуға, одан әрі РФ көрші облыстарының өнімдеріне экономикалық тәуелділікке, жұмыссыздықтың өсуіне әкеліп соқтырады.

Сөз соңында атап кететін жайт, әлемдік экономикадағы, әсіресе сауда серіктестігі елдеріндегі барлық өзгерістер біздің елдің де ішкі жағдайына өз әсерін тигізері анық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Республикалық мемлекеттік мекемесі Солтүстік Қазақстан филиалының 2012-2016 жылдары қолма-қол шетел валюталарын сату/сатып алу туралы есебі;
2. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ресми интернет-ресурсы, www.nationalbank/kz;
3. Солтүстік Қазақстан облысы Статистика департаментінің ресми интернет-ресурсы. <http://stat.gov.kz>;

4. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономикасы министрлігінің статистика жөніндегі комитетінің ресми интернет – ресурсы, <http://economy.gov.kz/ru/>;

5. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2014 жылғы 16. 07.-дегі «Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасына айырбас операцияларын ұйымдастыру ережелері» №144 қаулы;

6. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2015 жылғы 26.03.-дегі «2014 жылғы 16.07.-дегі «Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасына айырбас операцияларын ұйымдастыру ережелерін» №144 қаулысына өзгерту мен толықтыруларды енгізу туралы» №46 қаулысы;

7. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2016 жылғы 28.01. – дағы «2014 жылғы 16.07.-дегі «Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасына айырбас операцияларын ұйымдастыру ережелерін» №144 қаулысына өзгерту мен толықтыруларды енгізу туралы» №55 қаулысы.